

HOLLER LÁSZLÓ

KI ÁLLÍTOTTA ÖSSZE A KÉPES KRÓNIKÁT?

Egy új hipotézis

1. Bevezetés

Tanulmányom tárgya egy hipotézis: célja megválaszolni a címben feltett kérdést és megindokolni a választ. Hipotézisem szerint az a Tótsolymosi János írta a Képes Krónika kódexe által fenntartott szöveg előszavát és ő a szöveg összeállítója is, akit I. Lajos magyar király életírástának szerzőjeként ismerünk. Legjobb tudomásom szerint ez a hipotézis eddig még sosem fogalmazódott meg a magyar történeti irodalomban.¹

Amikor arra a kérdésre kívánunk választ adni, hogy ki állította össze a Képes Krónikát, nem vagyunk könnyű helyzetben. Ugyanis nemcsak elsődleges, hanem másodlagos információk sem állnak rendelkezésünkre.

Elsődleges információkon olyan hiteles írásbeli dokumentumokat értek, amelyek a Képes Krónika íróját megneveznék. Például I. Lajos életírata esetében rendelkezünk ilyen elsődleges információval; igaz, csak egyetleneggyel. Ezt az életírást az Andreas Hess által 1473-ban kinyomtatott ún. Budai Krónika, az ebből másolt Dubnici-kódex és a Thuróczy János által összeállított, 1488-ban kinyomtatott krónika tartotta fenn. Előszavát, amelyben a szerző megnevezi önmagát, azonban csak ez utóbbi közli.

Noha a Tótsolymosi János személyével és családjával kapcsolatos oklevelek száma – saját kutatásom eredményeit is hozzászámítva – közelít a száz felé, eddig feltárt okleveles forrás nem említi, hogy történeti munkát írt az I. Lajos magyar király idejében történt eseményekről. Ezért a Képes Krónika összeállítására vonatkozó hipotézisemet nem gyengíti, hogy nem rendelkezünk okleveles adattal, amely Tótsolymosit ilyen minőségében említené.

Másodlagos információkon olyan hitelt érdemlő adatokat értek, amelyek az író személyére közvetett módon utalnának. Ilyen adat lehetne például valamely tiszttségére tör-

¹ Ezt az állítást a Képes Krónika előszavában említett dátum, a krónikaszcvcg összeállítása kezdetének 640. évfordulója alkalmából, 1998. május 16-án megjelent cikkemben közöltem először: HOLLER László, *Ki írta a Képes Krónikát?*, Magyar Hírlap, 31(1998)/114, 15. Erre a közleményre az irodalmi lexikon 2000-ben megjelent második, javított és bővített kiadása hivatkozik a *Képes krónika* és a *Küküllői János* címszavak irodalomjegyzékében: *Új magyar irodalmi lexikon*, szerk. PÉTER László, Bp., 2000, 1102, 1270. A most közölt tanulmány az 1998 decemberében elkészült kézirat rövidített változata. Köszönettel tartozom a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára és a Magyar Országos Levéltár Diplomatikai Levéltára dolgozóinak a kutatásaimhoz nyújtott segítőkész munkájukért. Külön köszönöm Madas Editnek a kézírathoz fűzött rendkívül értékes megjegyzéseit.

ténő utalás vagy például a kézírások azonossága. Ilyen másodlagosnak tekinthető adat alapján fogalmazódott meg a Képes Krónika összeállítójának személyére vonatkozó, mindeddig egyetlen elképzelés, amely elterjedt a szakirodalomban és a köztudatban is. A Marcus név felbukkanását és az ebből fakadó Kálti Márk-hipotézis történetét Karsai Géza 1963-ban részletesen ismertette, aki körültekintő, alapos vizsgálatok segítségével kimutatta, hogy az elképzelés megalapozatlan.² A Kálti Márk-teória kutatástörténetével és az ehhez kapcsolódó kérdésekkel jelen alkalommal nem kívánok foglalkozni.

Elsődleges és másodlagos adatok híján kénytelenek vagyunk harmadlagos információk felhasználásához folyamodni. Ez azt jelenti, hogy történeti, irodalomtörténeti adatok és megfigyelések alapján igyekszünk hipotézist felállítani. Vizsgálunk kell természetesen hipotézisünk ellentmondás-mentességét, illeszkedését az ismert adatokhoz. Bár első hallásra majdnem reménytelennek tűnhet a kérdésre ilyen módon válaszolni, ez mégsem elképzelhetetlen.

A Képes Krónika-család kódexeiben megőrzött szöveg – amint előszavában olvasható – korábbról fennmaradt krónikaszövegek felhasználásával készült. Ezeknek a szövegeknek egy részét a Budai Krónika-család tartotta fenn. Álláspontom szerint az egyetlen nagyobb terjedelmű, a korábbi krónikaszövegekhez képest új egység a Képes Krónika-család szövegében a krónikakompozíció Szentpétery-féle kritikai kiadása első négy fejezetére kiterjedő előszó.³ Tanulmányomban ezt a szövegegységet fogom összehasonlítani I. Lajos életiratának előszavával. Mivel mindkét előszó felépítése logikus, szövegezésük homogén, ezért bizonyosan korrekció és lényeges szövegromlás nélkül, eredeti megfogalmazásukban maradtak korunkra. Hipotézisem szerint a két előszó szerzőjének személye megegyezik. A Képes Krónika előszavából egyértelmű, hogy az előszó írója állította össze a krónikát. Ezért tehát hipotézisem szerint a Képes Krónikában olvasható, a magyar nép módosított eredettörténetét is magában foglaló előszó írója és a krónika összeállítója Tótsolymosi János.

Első lépésként külön-külön tárgyalom I. Lajos király fent említett életiratának előszavát, illetve a Képes Krónika előszavát. A lényeges korábbi eredményeket ismertető kutatástörténeti összefoglalók után megvizsgálom a szövegeket szerkezeti, forráshasználati és koncepcionális szempontból. Összehasonlításuk során kiemelem lényeges hasonlóságait, amelyek megalapozzák azt a vélekedést, hogy íróik személye azonos. Rámutatok arra, hogy I. Lajos életiratának előszava a szakirodalom általános vélekedésével szemben elsősorban nem államelméleti fejtegetés, hanem a történeti mű megírásának célját indokolja (2–6. fejezet).

Második lépésként a Képes Krónika előszava alapján következtetéseket fogalmazok meg írójának személyével kapcsolatban. Tótsolymosi János életrajzának ismertetéséből látható majd, hogy rendelkezett mindazokkal az adottságokkal, amelyeket a Képes Krónika

² KARSAI Géza, *Névtelenség, névrejtés és szerzőnőv középkori krónikáinkban*, Századok, 97(1963), 666–677. A Kálti Márk-teóriáról: 671–676.

³ *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum*, szerk. SZENTPÉTERY Imre, I, Bp., 1937. Az előszó: 239–249. Erre a műre a továbbiakban SRH I. rövidítéssel fogok hivatkozni.

nika előszavának szerzőjéről a szöveg alapján feltételezhetünk, s a krónika összeállítása jól beilleszthető Tótsolymosi életpályájába (7–8. fejezet).

Harmadik lépésként az okleveles forrásanyagra támaszkodva azt vizsgálom meg, hogy mikor készült I. Lajos király életirata az előszava; ennek tárgyalásához szükségessé vált a Tótsolymosi János vikáriusi működésével kapcsolatos okleveleknek a vizsgálata. (Az egyik ilyen oklevél kutatástörténetét a 2. függelékben részletezem.) Ezáltal nemcsak Tótsolymosi vikáriusi megbízatásairól kapunk az eddig ismertnél jóval pontosabb képet, hanem az életirat datálásához is új szempontokat nyerünk (9–10. fejezet).

Befejezésképpen, mintegy a hipotézis kontrolljaként megállapítom, hogy Tótsolymosi János szerzőségének a feltételezése mind a Képes Krónika előszava, mind egy korabeli oklevél egy-egy meglepő kifejezésének a használatát megindokolja (11. fejezet).

Mivel dolgozatomban I. Lajos életirata szerzőjét mint Tótsolymosi János kikülliői főesperest említem, ennek a névformának és a „kikülliői” alak használatának a magyarázatát az 1. függelékben adom meg.

Szükségesnek látom annak indoklását, hogy I. Lajos király életirata esetében miért csak az előszót tettem vizsgálat tárgyává. Álláspontom szerint a magyar történeti irodalom mindmáig tévesen vélekedik úgy, hogy a Thuróczy krónikájában fenntartott életrajz Tótsolymosi János művének eredeti szövege. Szövegkritikai módszer alkalmazásával arra a következtetésre jutottam, hogy a Thuróczy-krónikában fenntartott I. Lajos-életirat jelentős része kivonat egy eredetileg bővebb fogalmazású műből; de az I. Lajos anyjának, Erzsébet királynénak itáliai útját tartalmazó fejezet ettől független eredetű, s a Képes Krónika által fenntartott szöveg folytatásából származik. Ennek az állításnak az indoklásával egy másik tanulmányban foglalkozom.⁴ Ezért szorítkozom csak az előszó vizsgálatára.

I. Lajos életirata latin szövege kritikai kiadásban rendelkezésre áll.⁵ A fejezetszámokra történő hivatkozások és a magyar nyelvű idézetek Bollók János fordításából valók.⁶ A Képes Krónika latin szövege is rendelkezésünkre áll kritikai kiadásban, amely a Képes Krónika kódexének szövegét adja az olvasatváltozatokkal,⁷ ezen kívül egy szövegrekonstrukció is.⁸ Itt szintén Bollók János fordítását használtam.⁹

⁴ HOLLER László, *I. Lajos életiratainak komponenseiről*, kézirat.

⁵ Johannes de THUROCZ, *Chronica Hungarorum*, I, ed. E. GALÁNTAI, J. KRISTÓ, Bp., 1985 (Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum, Series Nova, VII), caput 130. Az előszó a 160. lap 1. sorától a 161. lap 8. soráig terjed.

⁶ BOLLÓK János fordítása az alábbi helyeken olvasható: KÜKÜLLEI János, *Lajos király viselt dolgai = A magyar középkor irodalma*, szerk. V. KOVÁCS Sándor, Bp., 1984 (Magyar Remekírók), 332–370; *ua.* = *Szöveggyűjtemény a régi magyar irodalom történetéhez: Középkor (1000–1530)*, szerk. MADAS Edit, Bp., 1992, 132–150.

⁷ *SRH I.* Az előszó a 239–249. lapokon a jobb oldali hasábot foglalja el.

⁸ *Képes Krónika: Faksimile és szövegkiadás*, II, Bp., 1964. A latin szöveg gondozása MEZEY László munkája.

⁹ BOLLÓK János fordítása: *Képes Krónika = A magyar középkor irodalma*, i. m., 164–318. Az előszó Bollók-féle fordítása megtalálható még: *Szöveggyűjtemény*, i. m., 125–127.

2. Tótsolymosi János I. Lajos királyról szóló műve előszavának kutatástörténete

Irodalomtörténeti Közlemények

Az alábbiakban az I. Lajos életirata vonatkozó irodalomból csak azokat a munkákat említem, amelyek magára az előszóra vonatkozóan tartalmaznak megállapításokat, nem említem a különben fontos és értékes tanulmányokat, amelyek általában az életrajz tartalmi és filológiai kérdéseivel foglalkoznak.

1906-ban Dékány Kálmán az életirat magyar fordítását bevezető tanulmányában¹⁰ – mely erőteljesen támaszkodik Domanovszky Sándornak a Dubnici-krónikáról szóló 1899. évi publikációjára¹¹ – tartalmilag ismerteti az előszót, minden különösebb kommentár nélkül.

1935-ben Horváth János könyvében¹² felsorolja az előszóban megemléltetett uralkodói célokot és jellemvonásokat. Részben a mű egésze, részben pedig az előszóban tetten érhető értékrend alapján lényegében úgy vélekedik, hogy az életirat inkább a lovagkor, semmint a reneszánsz szellemét sugározza. De így fogalmaz: „Művének e vázlatosan érintett jellemvonásai, ha nem egyenest humanista személyesség, becsvágy és hazaszeregetet bizonyosságai, mindenesetre határjelenségek lovagság és humanizmus között.”

1936-ban megjelent tanulmányában¹³ Kardos Tibor az előszót egyrészt a *Secreta secretorum*-mal kapcsolatban említi,¹⁴ majd megállapítja, hogy „élénken emlékeztet Andrea Dandolo doge egyik történeti művének, az úgynevezett Kis Krónikának az előszavára. Menetük úgy szólván párhuzamos és bizonyos kitételeik is hasonlóak.” A hasonlóságok ismertetése után azonban úgy vélekedik, hogy „a Dandolo-féle bevezetés tulajdonképpen séma, a doge úgyszólván szóról-szóra írta ki egy prehumanista történetíró bevezetéséből; [...] nem valószínű, hogy Dandolo forrása került volna Küküllei kezébe.” Vegetius említéséből messzemenő következtetésekre jut: „Egész műve szellemére meghatározó befolyással van Vegetius.” A római kor felé fordulást a humanizmus megnyilatkozásának egyértelmű jeleként értelmezi, s mondanivalójának központi gondolata, hogy a magyar humanizmus velencei gyökereit kimutassa.¹⁵

1936-ban Waldapfel Imre Horváth János 1935-ben megjelent könyvéhez szól hozzá, 21 oldalas tanulmányából 18 oldalt az I. Lajos-életiratnak szentel, ezen belül 11 oldalt az előszó alapos elemzésére fordít.¹⁶ Finoman hullámzó stílussal írt cikkében szellemtörténeti szempontból ellentmond azoknak a vélekedéseknek, amelyek a humanizmus fuvallatát vélték felfedezni az előszóban és általában az életiratban; ugyancsak cáfolja a Kardos Tibor által exponált velencei kapcsolatot és kimutatja, hogy a Dandolo doge művével való párhuzam egyetlen kifejezésre szűkíthető. Az előszó mintáit, annak egyes gondolati

¹⁰ KÜKÜLLEI János, *Nagy Lajos király viselt dolgairól*, ford. DÉKÁNY Kálmán, Brassó, 1906 (Középkori Krónikások, 5), 56–57.

¹¹ DOMANOVSZKY Sándor, *A Dubniczi krónika*, Bp., 1899.

¹² HORVÁTH János, *Az irodalmi műveltség megoszlása: Magyar humanizmus*, Bp., 1935, 28.

¹³ KARDOS Tibor, *A magyar humanizmus kezdetei*, Pécs, 1936 (Pannonia-könyvtár, 20).

¹⁴ KARDOS, 13. jegyzetben i. m., 20.

¹⁵ KARDOS, 13. jegyzetben i. m., 42–45.

¹⁶ WALDAPFEL Imre, *Horváth János új könyvéhez. „Az irodalmi műveltség megoszlása: Magyar humanizmus”*, *Magyarságtudomány*, 2(1936), 196–216.

elemeit és szófordulatait a középkori életrajzokban igyekszik megtalálni. A felsorolt középkori életrajzrészletek között kimutatja, hogy a történetírói cél, a dicsőséges tettek megóvása a feledés sötétségébe való merüléstől megtalálható Einhartnál, Nagy Károly életiratának előszavában; a „rex regum et dominus dominantium” formula pedig például hasonlóan exponált helyre – nem az előszó legelejére, hanem az életrajz záró sorába – kerül a Suger által írt, VI. Lajos francia királyról szóló életrajzban.

A legszorosabb kapcsolatot Guillelmus de Nangiaco (a későbbiekben Guillelmus de Nangis néven említve) munkájával találja meg, aki IX. (Szent) Lajosról írt életrajzot, s kinek „bevezető elmékedése már szavakig menő egyezést is mutat a Küküllei által idézett ismeretlennel és az önmegnevezést is, épúgy, mint Küküllei, közvetlenül és vele azonos formulával ehhez a gondolathoz kapcsolja.” Közli is a latin részletet, majd nyitva hagyja az átvétel kérdését: „[...] az sem egészen lehetetlen, hogy Küküllei »quidam prudens«-e egyenesen De Nangiaco, [...] de kínálkozik a föltevés, hogy Szent Lajosnak egyik előttünk ismeretlen [...] életrajza volt De Nangiaco forrása és Küküllei mintája egyszerre.”¹⁷ Igazolja, hogy az előszó végén János kikülliői főesperes önmegnevezése kancelláriai gyakorlatából eredeztethető, s mintául az egyik általa készített oklevél bevezető részét idézi.¹⁸

1936-ban Bartoniek Emma¹⁹ a középkori királyeszmény és az államelméletek tárgyalása során – lábjegyzetekben – az I. Lajos-életirat és Aegidius Romanus *De regimine principum*, azaz *Az uralkodás alapelvei* című művével fennálló kapcsolatra utal: „Nem hagyhatjuk figyelmen kívül Apród ez idézett sorainak [...] Aegidius Romanus egyes gondolataival való meglepő egyezését.” „Mindazon egykorú államelméletek közül, melyeket alkalmam volt áttekinteni, Aegidius Romanuséhoz áll Apród legközelebb.” Állítását a mű I. könyve 1.7. és 1.12. fejezeteiből vett idézetekkel támasztja alá.²⁰ Nem említi azonban a szó szerinti egyezést az 1.10. fejezettel, amire csak három évtized múlva figyelmeztet Mályusz Elemér.

1955-ben Kardos Tibor²¹ két évtizeddel korábbi álláspontja mellett kardoskodva az előszót velencei minta alapján készült műnek tartja,²² úgy véli, hogy „Küküllei János művében tárul fel az új korszak történelemszemlélete”,²³ és a Vegetiusra való hivatkozás bizonyítja, hogy „Küküllei elért az európai humanizmus forrásához, az antik Rómához.”²⁴

1960-ban Trencsényi-Waldapfel Imre a *Küküllei János és a Névtelen Minorita Krónikája* című szövegkiadás tartalmas bevezetésében is jelentős terjedelemben foglalkozik az előszóval.²⁵ Sajnálkozva állapítja meg, hogy 1936-ban publikált tanulmányának végkö-

¹⁷ WALDAPFEL, 16. jegyzetben *i. m.*, 208–209.

¹⁸ WALDAPFEL, 16. jegyzetben *i. m.*, 207.

¹⁹ BARTONIEK Emma, *A magyar királyválasztási jog a középkorban*, Századok, 70(1936).

²⁰ BARTONIEK, 19. jegyzetben *i. m.*, 380–381.

²¹ KARDOS Tibor, *A magyarországi humanizmus kora*, Bp., 1955.

²² KARDOS, 21. jegyzetben *i. m.*, 60.

²³ KARDOS, 21. jegyzetben *i. m.*, 57.

²⁴ KARDOS, 21. jegyzetben *i. m.*, 76.

²⁵ TRENCSENYI-WALDAPFEL Imre, *Küküllei János és a Névtelen Minorita = Küküllei János és a Névtelen Minorita Krónikája*, Bp., 1960, 7–31.

vetkeztetései nem váltak elfogadottá, s ezért az akkor írottakat kibővítve, átdolgozva itt újból megismétli. Gyakorlatilag azonos módon tárgyalja a Guillelmus de Nangis által írt Szent Lajos-életrajzzal fennálló párhuzamot, egymás alatt közölve e két mű hasonló részletét latinul, s adja a francia szerző szövegének magyar fordítását is.²⁶ Didaktikai szempontokkal indokolja egyébként és a francia minta követésének tudja be azt is, hogy a magyar életrajzban az első fejezetek nem a kronologikus sorrendet követik.²⁷ A Vegetiusra utaló hivatkozásnak Vegetius eredeti művével való egybevetése alapján kimutatja, hogy az előszó nem követi szó szerint az idézett ókori szerzőt.²⁸ Mivel a „civilis potentia” kifejezés nem található meg Vegetiusnál, annak megmagyarázására bonyolult gondolatmenethez folyamodik.

Kurcz Ágnes 1964-es dolgozatának²⁹ rövid következtetése: „Küküllői műve eszmeiség és művészi megformálás tekintetében egyaránt a XIV. századi Magyarország jellegzetes terméke.” Míg következtetéséhez eljut, az előszóra vonatkozó érdekes adatokat is találunk cikkében: az előszó naphasonlata felbukkan II. Frigyes egy 1245-ös oklevelében, Vegetiusra történő hivatkozás egy másik középkori krónikásnál, és a mű megírásának indoklásához hasonló részlet olvasható egy 1357. évi oklevélben.³⁰

1966-ban Kristó Gyula annyiban érinti az előszó kérdéskörét, hogy a nagyrészt abból fakadó humanizmus kontra lovagkor (Kardos–Trencsényi–Waldapfel) vitához szól hozzá érdemben.³¹ Kimutatja, hogy a magyar történeti irodalom már I. Lajos király kora előtt is felhasználta okleveleket, ez nem köthető János kikülli ősespereshez, s legfőképp nem velenicei hatásra jött létre.³²

1966-ban Mályusz Elemér döntő fontosságú eredményeket ismertet az előszó forrásaival kapcsolatban.³³ Elsőként a Pseudo-Arisztotelész-féle *Secretum secretorum*-ból való átvételt veszi szemügyre. Egymás mellé nyomtatva az eredeti szövegeket megállapítja, hogy „Küküllői az előtte fekvő könyv három helyéről másolta ki mondatait. Két, nem is közvetlenül egymás után következő fejezetből, hosszabb részeket átugorva állította össze szövegét, még pedig oly módon, hogy az átvett mondatokon semmit nem változtatott. [...] stílárius módosításokat nem tett. Eljárását írói magatartásnak tekinthetjük.” „Sajátságos módon éppen az ellenkezőjét hirdette, mint amit forrásában olvasott. A *Secretum secretorum* ugyanis nem a hadi dicsőség mindenek fölöttiségét vallotta, [...] hanem a békés nyugalmat magasztalta.”³⁴

Sikerült megtalálnia a Vegetius-hivatkozás forrását is: ez Aegidius Romanus *De regimine principum* I. könyve 1.10. fejezetének az eleje. A két szöveget egymás mellett

²⁶ TRENCSENYI-WALDAPFEL, 25. jegyzetben *i. m.*, 18–21.

²⁷ TRENCSENYI-WALDAPFEL, 25. jegyzetben *i. m.*, 22.

²⁸ TRENCSENYI-WALDAPFEL, 25. jegyzetben *i. m.*, 14.

²⁹ KURCZ Ágnes, *Anjou-kori történetíróink kérdéséhez*, ItK, 68(1964), 358–368.

³⁰ KURCZ, 29. jegyzetben *i. m.*, 359.

³¹ KRISTÓ Gyula, *Korai levéltári és elbeszélő forrásaink kapcsolatához*, Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae: Acta Historica, 21, 3–25.

³² KRISTÓ, 31. jegyzetben *i. m.*, 21.

³³ MÁLYUSZ Elemér, *Krónika-problémák, Századok*, 100(1966), 713–762.

³⁴ MÁLYUSZ, 33. jegyzetben *i. m.*, 749–750.

közli, az egyezés szinte szó szerinti. Aegidius Romanus hivatkozik Vegetiusra, forrását meglehetősen szabadon kezelve. Szerepel benne a „civilis potentia” kifejezés is, sőt éppen a civilis potentia, a hatalomvágy kérdésével foglalkozik maga a fejezet. A szöveg elemzése után Mályusz Elemér megállapítja: „...a magyar író szembefordult mintaképével. [...] Valósággal a mondat közepén megszakította a szöveg átvételét, s ezzel annak gyökeresen ellenkező értelmet adott, mint amilyent Aegidius Romanus szánt neki [...], [aki] azért helyezte fejezete élére, hogy rögtön utána kategorikusan kijelentsen: »Quod est falsum«”, majd utána részletesen kifejti cáfolatát.³⁵

Ezt követően a tanulmány szerzője az előszó célkitűzése és az írójának forráshasználatának alapján levonható társadalomelméleti és szellemtörténeti konzekvenciák elemzésével foglalkozik jelentős terjedelemben.³⁶

Mályusz Elemér 1973-ban megjelent könyvében³⁷ fontos momentumot említ az előszó utóéletére vonatkozóan. Ugyanis a Zsigmond magyar király által a Kanizsaiak részére kiadott két adományozó oklevélnek az előszavában szó szerinti egyezést találunk az I. Lajos-életirat előszavának Isten mindenhatóságát magasztaló első részével. Az oklevelek kelte 1397. december 8-a és 1401. február 17-e.³⁸ Tekintettel arra, hogy Mályusz Elemér okleveles adatot említ 1438-ból is, amikor az I. Lajos-életirat a kancellárián hozzáférhető volt, ezért ezek az adatok arra mutatnak, hogy a 15. század folyamán a királyi kancelláriában olvasták a művet.

Végül megemlítem az 1988-ban Kristó Gyula gondozásában megjelent kétkötetes kommentárt, amely a Thuróczy-krónika kritikai kiadásának része. Mivel az I. Lajos-életirat előszava a Thuróczy-krónikában maradt fenn, ezért a Mályusz Elemér és Kristó Gyula által írt jegyzetek az előszó egyes részleteinek kommentárját is adják, bibliográfiai hivatkozásokkal együtt.³⁹

A kutatástörténeti áttekintés befejezésekként szeretném megjegyezni, hogy amikor 1936-ban, majd 1960-ban Waldapfel Imre felvetette a Guillelmus de Nangis művével való rokonságot, még nem volt ismert Mályusz Elemér 1966-ban publikált eredménye, amelyben kimutatta az előszó két másik idézetének szó szerinti forrásait. Így tehát joggal feltételezhető, hogy a harmadik idézet is szó szerinti átvétel, de mindmáig nem vált ismertté olyan krónika- vagy oklevélszöveg, amely ezen részlet forrásaként azonosítható lett volna.

Ezért talán nem érdektelen, ha felhívom a figyelmet egy olyan középkori történeti műre, amelyben az előforduló néhány kifejezésnek a középkori magyar szövegekkel kimutatható hasonlóságát egyes kutatók már korábban észrevették, de az I. Lajos-életirat előszavának azonosíthatatlan forrású részével fennálló, néhány szavas egyezését még nem

³⁵ MÁLYUSZ, 33. jegyzetben *i. m.*, 751–754.

³⁶ MÁLYUSZ, 33. jegyzetben *i. m.*, 754–760.

³⁷ MÁLYUSZ Elemér, *Királyi kancellária és krónikairás a középkori Magyarországon*, Bp., 1973.

³⁸ MÁLYUSZ, 37. jegyzetben *i. m.*, 91–92.

³⁹ Johannes de THUROCY, *Chronica Hungarorum*, II, *Commentarii*, 2, *Ab anno 1301 usque ad annum 1487*, composuit E. MÁLYUSZ, adiuvante J. KRISTÓ, Bp., 1988 (Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum, Series Nova, IX).

említették meg. A 12. századra datált *Gesta Roderici*-ről van szó.⁴⁰ Győry János 1948-ban Anonymus gestája és a spanyolországi mű között jó néhány kifejezésbeli hasonlóságot vett észre,⁴¹ 1991-ben pedig Veszprémy László a krónikakompozíció 102. és 103. fejezetével mutatott ki gondolati és kifejezésbeli hasonlóságokat.⁴² Közvetlen átvételt azonban egyik szerző sem tételezett fel, s Veszprémy László később maga is úgy fogalmazott, hogy „Egyetlen egyszer, a *Gesta Roderic[i]* és a magyar krónikaszerkesztés egy helye között mertünk közvetlenebb kapcsolatot feltételezni, de még azt is csak komoly fenntartásokkal tettük.”⁴³

Hasonlóképpen az alább általam említendő példa is csak épp a szóhasználatbeli hasonlóságra kívánja felhívni a figyelmet.

Az I. Lajos-életirat bevezetőjének kérdéses részlete az alábbi szavakkal indul: „Dum fortia laudanda ac digne memoranda principum ac militum gesta et bellicosa exercitia, triumphos, casus fortuitos et eventus ad memoriam posteriorum scribimus...” Hasonlít-suk össze a *Gesta Roderici* 40. fejezetének alábbi helyével: „Facta est itaque uictoria semper laudanda et memoranda [in manu] Roderici super comitem Berengarium et super exercitum eius.”

A szóhasználati hasonlóság felveti azt a gondolatot, hogy a 14. század végén született I. Lajos-életrajz szerzője egy 12–14. századból származó történeti vagy hadtörténeti forrás bevezetőjéből idézett ezen a helyen.

3. Tótsolymosi János I. Lajos királyról szóló műve előszavának szerkezeti felépítése, jellegzetességei és célja

Elemezve az előszó tartalmát, megállapítható, hogy az három részre bontható:

- 1. bibliai kifejezésekre épített expozíció;
- 2. tekintélyes forrásokból vett idézetek;
- 3. személyes kommentár a történeti műhöz.

A Thuróczy-krónika latin szövegének kritikai kiadása a margón jelzett bekezdésszámossággal, Bollók János magyar fordítása pedig bekezdésekre bontással tagolja az előszót. Az előszó első részéhez a kritikai kiadás 546. bekezdése tartozik, amely a fordításban az első bekezdés. A második részt az 547., az 548. és az 549. bekezdések alkotják, amelyek a fordításban a 2., a 3. és a 4. bekezdéseknek felelnek meg, végül a harmadik részhez az 550. bekezdés, vagyis a fordítás 5. bekezdése tartozik.

Az előszó tartalmi egységei az alábbi struktúrába rendezhetőek:

⁴⁰ Menéndez PIDAL, *La España del Cid*, II, Madrid, 1967, 914–971.

⁴¹ GYÖRY János, *Gesta regum – gesta nobilium*, Bp., 1948, 90–96.

⁴² VESZPRÉMY László, *A kerlési (cserhalmi) ütközet forrásproblémája*, *Hadtörténeti Közlemények*, 104(1991), 69–77. Az összehasonlítás: 70–72.

⁴³ VESZPRÉMY László, *Közös motívumok a 12–13. századi magyarországi és hispániai historiográfiában*, *Aetas*, 1994/1, 36–48. Az idézett mondat: 36.

1. Az expozíció az előszó első fejezete. Az emelkedett hangvételű bevezetésben a szerző mondanivalója kifejtéséhez a Bibliát hívja segítségül. A forrásfelhasználás jellegzetessége, hogy a bibliai kifejezéseket – mint a textus alappilléreit – folytonos narrációvá kapcsolja össze.

Az első rész gondolati egységei:

1.1. A kiindulási pont: Isten – „a királyok királya” – hatalma korlátlan, övé a bölcsesség, ő hoz létre királyságokat. A kifejezni kívánt gondolat: Isten a legfőbb hatalmasság.

1.2. Kitérő: Isten a seregek ura, ítéleteket hoz, és akiket akar, azokat veti alá a földi uralkodók hatalmának. A kitérő célja: átvezetés a hadi vonatkozásokra.

1.3. Konklúzió: Isten és az uralkodók kölcsönös viszonyának és ennek alapján a földi uralkodó legmagasztosabb céljainak megfogalmazása. A dicsőségesen országoló és győzedelmesen diadalmaskodó uralkodó mögött Isten áll, ő ruházta fel hatalommal, díszítette a jó hír illatával, ékítette a lovagok csapatával, aminek három célja van: hogy az uralkodó az egész földkerekségen ismert legyen, hogy tettei által kiérdemelje Isten dicséretét és a különböző népek részéről is az elismerést. (Lényegében önmagát igazoló következtetésláncolat.)

2. Következnek a tekintélyes forrásokból származó idézetek, amelyeket az előszó második, harmadik és negyedik bekezdése tartalmaz.

Ismert forrásai: Pseudo-Arisztotelész: *Secretum secretorum*, I. rész, 7.9. fejezet; Aegidius Romanus: *De regimine principum*, I. rész, 1.10. fejezet.

A forrásfelhasználás módja: a céljának megfelelő idézeteket – akár a fejezet egymástól távolabb eső részeiről is – pontosan kimásolja, és azokat, akár az eredeti kontextussal ellentétben álló módon, saját mondanivalójának megfelelően szerkeszti egybe.

Forráshivatkozás: van. Név szerint hivatkozik a nagy tekintélyű ókori szerzőre, Vegetiusra, művét is megnevezve: *De re militari (A hadtudományról)*, azt a benyomást keltve, mintha munkáját közvetlenül használta volna, noha csak forrásában van megemlítve. Pseudo-Arisztotelész esetében a feltételezett szerző (Arisztotelész) eleve nagy tekintélyű, ezért rá közvetlenül hivatkozik. A harmadik forrás esetén nem név szerint, hanem utalásszerűen hivatkozik a szerzőre: „quidam prudens”, azaz „egy bölcs”.

Részei:

2.1. (Második bekezdés) A jó hírnév fontossága. Aki tudatában van a jó hírnév fontosságának, az valóban híres és dicsőséges lesz. Az uralkodás célja a jó hírnév elérése. A jó hírnév nagy érték.

2.2. (Harmadik bekezdés) A hadakozás fontossága. Ez tette naggyá a rómaiakat. Cél a többi nép leigázása.

2.3. (Negyedik bekezdés) Célja a háborúk történetének megírása, hogy az utódok emlékezzenek rá, de elsősorban a hadakozás iránti lelkesedést kívánja fokozni.

3. A személyes kommentár a történeti műhöz az előszó ötödik bekezdése. Informáló, magyarázó jellegű, stílusa közvetlen. A személyes kommentár következő tartalmi elemeit különböztetem meg:

3.1. A mű szerzőjének megnevezése.

3.2. A mű tárgyának megnevezése.

3.3. A mű szerkezeti felépítésének ismertetése.

3.4. Utalás arra, hogy a mű az események sorrendjét követi.

3.5. Felhívás az olvasóhoz a hibák kijavítására.

Az előszó közvetlen célja valójában nem államelméleti fejtegetés, amint azt a kutatástörténeti összefoglalóban idézettek közül többen feltételezték. Elsődleges mondanivalója az, hogy megvilágítsa a mű megírásának célját. Hangsúlyozza, hogy az életirat milyen jelentőséggel bír az uralkodó jó hírneve és az utókor elismerése szempontjából, tehát a szerző művével az uralkodó alapvető céljait kívánja támogatni.

Az első rész konklúziója, hogy az uralkodás célja a dicsőség és a győzelem. Ebből fakad a hírnév, Isten és más népek elismerése. A dicsőség és a jó hír fontosságát támasztotta alá a második bekezdés; a haditettek és a győzelmek fontosságát a harmadik bekezdés. A történetíró egyrészt közvetlenül szolgálja az uralkodó egyik fontos célját, nevezetesen azt, hogy jó híre elterjedjen, másrészt – mivel elsősorban a haditetteket jegyzi le – a haditettek megörökítésével erősíti a hadakozás iránti lelkesedést is (negyedik bekezdés), és ezáltal elősegíti az uralkodó másik fontos céljának megvalósítását, a hadisikerek elérését (harmadik bekezdés).

4. A Képes Krónika előszava forrásainak kutatástörténete

A Képes Krónika szövegével foglalkozó könyvtárnyi irodalomból viszonylag kevés foglalkozik az előszóval. Mivel az alább ismertetendő két fontos tanulmány rámutatott arra, hogy az előszó jelentős része szó szerinti átvétel bizonyos forrásokból, ezért az előszóban olvasható bibliai származáselmélet tartalmi kérdéseivel foglalkozó munkákra nem térek ki.

1966-ban Mályusz Elemér azonosította az előszó egyik fő forrását.⁴⁴ Megállapítása szerint a Képes Krónika 3. fejezetének első mondatában említett „magister ystoriarum”, azaz „a történetírás tanítómestere” „Petrus Comestor XII. századi francia teológussal, a párizsi egyház kancellárjával azonos, aki a biblia szövegét folyamatos elbeszélésben olvasztva fel, *Historia scholastica* címmel egy rendkívül népszerűvé lett munkát írt. Általában csak így volt szokás rá hivatkozni: dicit magister in historiis.”

Ezután egymás mellé nyomtatva közli Petrus Comestor megfelelő sorainak és a Képes Krónika 3. fejezete elejének a szövegét,⁴⁵ melyből megállapítható, hogy a Képes Krónika összeállítója szinte betűről betűre követte forrását. Ebből következik, hogy sem a szövegben megnevezett Iosephust, sem az ehhez a mondathoz a kritikai kiadás által megjelölt többi párhuzamos helyet a Képes Krónika összeállítója valójában nem használta. Mályusz elemzi a két szöveg között található minimális eltéréseket is.⁴⁶

⁴⁴ MÁLYUSZ, 33. jegyzetben *i. m.*

⁴⁵ *SRHI*. A 243. lap 13. sorától a 244. lap 5. soráig.

⁴⁶ MÁLYUSZ, 33. jegyzetben *i. m.*, 747–749.

1974-ben Tarnai Andor további fontos felfedezést tett, azonosítani tudta a szerkesztő által a 3. és a 4. fejezet megírásakor használt további forrásokat.⁴⁷ Kiváló dolgozatát rendkívüli szerénységgel így kezdi: „Dolgozatom alig lesz több, mint egyszerű bejelentés a XIV. századi krónikakompozíció egy eddig fel nem ismert forrásáról...” Lényeges megállapítása a következő: „mikor a krónikás a *Historia scholasticá*ból való részletet kiemelte, már előtte feküdt egy másik kódex, egy *Glossa ordinariá*val és Nicolaus de Lyra expositiójával ellátott, s a Genesis X. fejezeténél felütött Biblia: az a forrás, amelyből a 3. fejezet további része és a 4. fejezet zöme, a népek egész genealógiája kikerült, s melyet az író – néhány önállóan fogalmazott betoldástól és az egész fejtegetésből levont következtetésektől eltekintve – éppoly szó szerinti hűséggel követett, mint Comestort.”

Ezután először a *Historia scholastica* és a krónika két eltérésére hívja fel a figyelmet. Ez „könnyen megmagyarázható azonban, ha az 1169 és 1173 között író Comestor e helyét forrásával, a kb. fél évszázaddal korábbi, Anselmus Laudunensistől és körétől származó *Glossa ordinariá*val vetjük egybe.” Ezt követően Nicolaus de Lyrának a Teremtés könyve 10. fejezetéhez írt bevezetését hasonlítja össze a Képes Krónikával. Megállapítja, hogy már a 3. fejezet első mondatában, mikor a Képes Krónika még Petrus Comestor szövegét követi, átvesz egy szót Nicolaus de Lyrától,⁴⁸ majd elhagyva Comestort, szóról szóra de Lyra szövegét másolja.⁴⁹ Kihagyás alig akad, betoldás pedig a frankok Trója-mondája. A Képes Krónika szerkesztője a Biblia szövegéhez kapcsolódó kommentárt minimális változtatásokkal alakította folyamatos szöveggé, de nem teljesen hibátlanul: így nyer magyarázatot a forrásból a Képes Krónikába feleslegesen átkerült „per anticipationem” kifejezés. Itt jegyzem meg, hogy a „fuerunt” szó elől az érvelés által megkívánt „non” szó kimaradt.

Tarnai a következőképp összegzi a szerkesztő munkamódszerére vonatkozó megfigyelését: „céljának megfelelően szerkeszti össze forrásait, [...] saját közlendőjét mentorának szövegébe ékelve adja elő.” „Ami a frank Trója-mondát illeti, annak elbeszéléséből az Anjou-kori magyar–francia kapcsolatok szoros voltára lehetett már eddig is következtetni; most a két francia, Comestor és Nicolaus de Lyra erős befolyásának láttán azt állapíthatjuk meg kiegészítésképpen, hogy a XIV. század közepén a francia hatás domináns volt.”

1975-ben Csapodi Csaba, Tarnai Andor cikkének ismertetésekor⁵⁰ megkérdőjelezi Mályusz Elemérnek Comestor közvetlen használatára vonatkozó eredményét. Részben ebből fakadóan szerinte a „magister historiarum” kifejezés nem Petrus Comestorra vonatkoztatandó, hanem „a Képes Krónika szerzője [...] a Genesis szerzőjének, Mózesnek adja ezt a megtisztelő címet”; visszatérve ezzel Jakubovich Emil fél évszázaddal koráb-

⁴⁷ TARNAI Andor, *A Képes Krónika forrásaihoz = Középkori kútfőink kritikus kérdései*, Bp., 1974 (Memoria Saeculorum Hungariae, 1), 203–210.

⁴⁸ *SRHI*. A 244. lapon az 1. sor.

⁴⁹ *SRHI*. A 244. lapon a 6. sortól a 20. sorig, majd a 245. lapon a 17. sortól a 248. lapon a 17. sorig.

⁵⁰ CSAPODI Csaba, *Középkori kútfőink kritikus kérdései* (recenzió), ItK, 79(1975), 695–700. Az állítás: 699.

ban megfogalmazott nézetéhez.⁵¹ Csapodi további érve, hogy sem az általa ismert 14. századi kódexek, sem a korai ősnymtatványok nem használják a kérdéses kifejezést a *Historia scholastica* szerzőjére vonatkozóan.

Végül megemlítem Eckhardt Sándor rendkívül részletes tanulmányát,⁵² amelyben érintette a Képes Krónika 3. fejezetében olvasható francia eredetmonda lehetséges forrásainak kérdését is. A szövegek összehasonlítása alapján Eckhardt arra a következtetésre jut, hogy „A Bécsi Képes Krónika forrása már most valószínűleg Joannes Parisiensis, kinek műve 1322 táján készült el.”⁵³ A mű címe *Memoriale historiarum*. Egyedül Sicambria nevének a Siccan hegy nevéből történő származtatása nem olvasható Joannes Parisiensisnél. Ez a magyar krónikás saját kreációja. Eckhardt szerint az alap gondolat Sevillai Izidor *Etymologiájából* származik. A XIV. könyvben (XIV, 6, 32) Izidor leírja, hogy Szicília másik neve Sicania, s Eckhardt szerint a krónikáiról „Nagy Lajosnak akart kedveskedni, kinek ősei a két Szicília királyai voltak”.⁵⁴

A kutatástörténeti összefoglaló után a „magister historiarum” kifejezés jelentésére vonatkozó saját álláspontomat szeretném indokolni. Mályusz és Tarnai eredményei abszolút meggyőzőek az előző közvetlen forrásaival kapcsolatban, de a „magister historiarum” utalásnak Petrus Comestorral való azonosítása tekintetében nem osztom véleményüket.

Ugyanis például a velencei Paulinus minorita történeti művének, a *Satirica ystorianak* a prologusában – amely mintegy két évtizeddel korábbi, mint a mi Képes Krónikánk előszava – név szerint hivatkozik Mózesre, akit „principuus ystoriographus”-ként említ.⁵⁵ Itt is utalhatunk Sevillai Izidor *Etymológiájára*, mert az I. könyvben (I, 42, 1) ezt olvaszuk: „Historiam autem apud nos primus Moyses de initio mundi conscripsit.” További fontos érv, hogy maga Comestor említi Mózeset ott, ahonnan kezdve a Képes Krónika szövegátvétele kétségtelenül kimutatható.⁵⁶ Ezért véleményem szerint a Képes Krónika előszavának összeállítója valójában Mózesre gondolt, amikor a „magister historiarum” kifejezést használta.

5. A Képes Krónika előszavának szerkezeti felépítése, jellegetességei és célja

Elemelve az előszó tartalmát, megállapítható, hogy az három részre bontható:

- 1. bibliai idézetekre épített expozíció;
- 2. tekintélyes forrásokból vett idézetek;

⁵¹ JAKUBOVICH Emil, *Adalékok legrégebb nyelvemlékes okleveleink és krónikáink íróinak személyéhez*, Magyar Nyelv, 21(1925), 25–38. Az állítás: 38.

⁵² ECKHARDT Sándor, *Sicambria: Egy középkori monda életrajza*, Minerva, 6(1927), 157–201.

⁵³ ECKHARDT, 52. jegyzetben *i. m.*, 187.

⁵⁴ ECKHARDT, 52. jegyzetben *i. m.*, 188.

⁵⁵ Isabelle HEULLANT-DONAT, *Entrer dans l'Histoire: Paolino da Venezia et les prologues de ses chroniques universelles*, Mélanges de l'École française de Rome, 105(1993), 381–442. Az idézet: 440.

⁵⁶ TARNAI, 47. jegyzetben *i. m.*, 203.

– 3. személyes kommentár a történeti műhöz.

Az előszó a kritikai kiadás által sorszámokkal jelölt, immár hagyományos fejezetbeosztás szerint a krónikaszöveg első négy fejezete. Az egyes fejezetekre sorszámuk szerint fogok hivatkozni.

Az előszó tartalmi egységei az alábbi struktúrába rendezhetők:

1. Az expozíció az előszó második fejezete, az utolsó mondat kivételével. Az emelkedett hangvételi bevezetésben a szerző mondanivalója kifejtéséhez a Bibliát hívja segítségül. A forrásfelhasználás jellegzetessége, hogy a Bibliából hosszabb részeket idéz.

Az első rész gondolati egységei:

1.1. A kiindulási pont: Isten – „általam uralkodnak a királyok” – bölcsessége korlátlan, ítéleteket hoz, és így irányítja az eget és a földet. A kifejezni kívánt gondolat: Isten a legfőbb hatalmasság.

1.2. Kitérő: A híres királyok azért lettek felmagasztalva és szereztek dicsőséges győzelmeket, mert kiválóak voltak, mert bíztak Istenben és ezért Isten méltóaknak találta őket a legfőbb méltóságra. (Lényegében önmagát igazoló következtetési láncolat.) Átvezetés a királyokhoz, az uralkodók legfőbb tulajdonságaihoz, Isten elvárásai a királyokkal szemben.

1.3. Konklúzió: Isten és az uralkodók kölcsönös viszonyának és ennek alapján a földi uralkodó legmagasztosabb céljának megfogalmazása. Az uralkodó tanulja meg félni Urát, Istenét, hogy hosszú ideig uralkodhasson és övé legyen a dicsőség mindörökké.

2. Következnek a tekintélyes forrásokból származó idézetek, amelyeket az előszó harmadik és negyedik fejezete tartalmaz.

Ismert forrásai: Petrus Comestor: *Historia scholastica*; Nicolaus de Lyra: *Postillae perpetuae, sive Brevia commentaria in universa Biblica* a Teremtés könyve 10. fejezetéhez; Anselmus Laudunensis: *Glossa ordinaria*. A 4. fejezet utolsó mondatának végén olvasható rész („feleségével, Enéhvel nemzette Hunort és Magort, akikről a hunokat és a magyarokat elnevezték”)⁵⁷ forrása a Budai Krónika-családban megőrzött krónikaszöveg 4. fejezete. A Trója-történet⁵⁸ forrására vonatkozó feltételezés Joannes Parisiensis (Jean de Saint-Victor) *Memoriale historiaruma*.

A forrásfelhasználás módja: a céljának megfelelő idézeteket pontosan kimásolja, azokat saját mondanivalójának megfelelő módon szerkeszti egybe.

Forráshivatkozás: van. Hivatkozik a Biblia egészére és egyes könyveire, többször is. Mózesre utalásszerűen hivatkozik mint „magister ystoriarum”, azaz mint „a történetírás tanítómestere”-re. Név szerint hivatkozik nagy tekintélyű ókori szerzőkre: Iosephusra (Josephus Flavius) egyszer, továbbá beatus Ieronimusra (Szent Jeromosra) négyszer, a rá történő első hivatkozásakor művét is megnevezve: „in libro de Ebraicis questionibus” (*Zsidó kérdésekről*), azt a benyomást keltve, mintha ezek munkáit közvetlenül használta volna, noha csak forrásában vannak megemlítve. Ugyancsak utalásszerűen, kétszer hivatkozik a szentatyák különböző történeti műveire: „diversis sanctorum doctorum ystoriis”.

⁵⁷ SRH I. A 249. lapon a 17. sortól a 20. sorig.

⁵⁸ SRH I. A 244. lapon a 20. sortól a 245. lapon a 17. sorig.

Hivatkozik Sanctus Sigilbertus episcopus Antyochenus, azaz Szent Sigilbertus antiochiai püspök *Cronica orientalium nationum* (*A keleti népek krónikája*) című művére, amelyet mindeddig nem azonosítottak.

Részei:

2.1. Noé fiainak leszármazottaitól erednek a különféle népek. Az általuk elfoglalt területek. Jáfet fiai az északi vidéket tartották birtokukban, egészen a Tanais folyóig, ami Szkítiában van. Földrajzi érv: Jáfet fiai Szkítiában éltek.

2.2. Noé leszármazottainak története, rövidítéssel és kitérőkkel. Jáfet második fia Magóg, Jeromos szerint tőle származnak a szkíták. Leszármazási érv: a szkíták Jáfettől származnak. Másik ág: Kám fia Kus, Kus fia Ménrót (Nemproth).

2.3. Konklúzió: az eddigi származásemélet ellentmondásos, történeti és földrajzi érvek alapján is a magyarok Jáfet törzséből származnak, a Nemprothtól való származtatás hibás.

3. Személyes kommentár a történeti műhöz az előszó rövid első fejezete, valamint a második fejezet utolsó mondata. Informáló, magyarázó jellegű, stílusa közvetlen. A személyes kommentár következő tartalmi elemeit különböztetem meg:

3.1. A mű szerkesztési időpontjának megjelölése.

3.2. A mű forrásainak megjelölése.

3.3. A mű tárgyának megjelölése.

3.4. Utalás arra, hogy az események elmondása sorrendben történik.

3.5. Utalás arra, hogy a források hibáit a szerkesztő kijavította.

Az előszó első részének a célja a jó uralkodóval szemben elvárt legfontosabb követelményeknek a kifejtése, a második rész célja a magyarok kámita eredetének cáfolata és a jáfetita eredet bizonyítása, melyet a Szentírásra és nagy tekintélyű szerzőkre támaszkodva, leszármazási és földrajzi érvek együttesével igazol a szerző.

6. A két előszó összehasonlítása

A 3. és 5. fejezetben taglaltak jól érzékeltetik a két előszó strukturális és stílári hasonlóságát. Mindkét prologus alapvető célja Isten és az uralkodó viszonyának, a király Istennel szemben fennálló kötelezettségeinek, valamint általában az uralkodó legfontosabb feladatainak a kifejtése, s mindkét előszó koncepciózusan halad tézisének igazolása felé.

Középkori irodalmunkban nem ismerek más, historiográfiai célú világi művet a fenti kettőn kívül, amely bibliai idézetekre épülő prologussal kezdődne. (A hagiográfiai irodalomban található biblikus vonatkozásokat nem tekintem ilyennek.)

A 12–14. századi nyugat-európai és itáliai latin nyelvű történeti munkák prologusai a műfaj és a téma természetes korlátai között meglehetősen változatosságot mutatnak. Jellemzőek a bibliai hivatkozások, mint például a már említett Paulinus minorita több változatban fennmaradt történeti munkája előszavainak esetében. Megvizsgálva több középkori történeti mű prologusát, a két magyarországihoz valamelyest hasonlóval éppen a

Historia scholastica esetében találkozhatunk; talán nemcsak az egyik előszó közvetlen forrása, hanem bizonyos fókig a két előszó mintája is lehetett Comestor munkája.

A két magyarországi prológos összehasonlíthatóságának erős korlátot szab, hogy jelentős részük más szerzők munkáiból van átvéve. A bibliai idézetekre épülő részek stílusa kétségtelenül közelálló, de ezen kívül is ráakadhatunk egy-két hasonló momentumra.

Egyik előszó sem mulasztja el felemlíteni a kronologikus rend betartását: az I. Lajos-életirat szerzője az események sorrendjét követi előadásával: „ordine sequentium”, a Képes Krónika előszavának szerzője mondandóját sorrendben adja elő: „ordine declarabo”.

Mindkét esetben fontos szempont, hogy igaz tények jussanak az utókor tudomására: a Képes Krónika írója maga utasítja el a korábbi történetírók hamisításait, az I. Lajos-életirat készítője felkéri olvasóit, hogy helyesbítsék a helyesbítendőket.

Mindkét helyen felbukkan Nagy Sándor neve: az I. Lajos-életirat szerzője felemlíti, hogy Arisztotelész Nagy Sándornak írta a *Titkok titkát*, a Képes Krónika szerzője megemlíti, hogy Pannóniát Nagy Sándor idejében Felső-Görögországnak hívták.

Érdemes összevetnünk a bibliai idézetek és hivatkozások forrásait. Az I. Lajos-életirat prédikációs részében hat bibliai hivatkozás azonosítható, a Képes Krónika szövegében tizenkettő. A legtöbb idézet és utalás a Példabeszédekből van. Különösen figyelemre méltó, hogy mindkét előszóban a legfontosabb kiindulópont a Példabeszédek 8, 15–16. verse. Az I. Lajos-életirat elején, Istenről szólván, ezt olvassuk: „tőle származik minden hatalom, akár a naptól a napsugarak; az ő fennhatósága alatt országolnak a királyok és uralkodnak a fejedelemségek.” A Képes Krónika előszava ugyaninnen vett pontos idézettel indul: „Általam uralkodnak a királyok”, majd még kétszer tér vissza ehhez a gondolathoz. Mindkét helyen találunk idézetet a Zsoltárok könyvéből – az I. Lajos-életiratban kettőt is – valamint Sámuel könyveiből. Természetesen a témaválasztás körülhatárolta a lehetséges idézetek körét, de a forráshelyek hasonlósága így is figyelemre méltó.

Rátérve a többi forrás használatára, megállapítható, hogy mindkét előszó sok forrást használ hasonló módon, legtöbbször betű szerint vesz át hosszabb részeket, és ezeket a blokkokat az eredeti mondanivalótól függetlenül, saját céljának megfelelően fűzi egybe.

Feltűnő, hogy mindkét előszóban a források zömmel francia eredetűek. Az I. Lajos-életirat előszavának egyik forrása Aegidius Romanus *De regimine principum*, amely az Anjou-család francia ágának egyik tagja, Szép Fülöp részére készült trónörökös korában, 1277–1279 között. Egy másik forrás gyanánt – Trencsényi-Waldapfel Imre vizsgálatai szerint – Guillelmus de Nangis IX. Lajos francia uralkodóról szóló életrajza vagy annak ismeretlen változata, még inkább valamely előképe szolgálhatott; a forrás tehát valószínűleg francia eredetű volt. A Képes Krónika előszavában hosszan másolt mindkét mű szerzője francia teológus és exegeta. Petrus Comestor, aki 1100 táján született Troyesban, a párizsi katedrális iskolájának volt kancellárja 1180-ban bekövetkezett haláláig, 1169 és 1173 között írta itt felhasznált művét. Nicolaus de Lyra pedig, aki 1270 körül született a normandiai Lyre-ben, a párizsi Sorbonne tanára volt 1309-től hosszú időn át, 1349 körül halt meg Párizsban. Semmiképp sem véletlen, hogy a Képes Krónika szerkesztője a népek történetét tárgyaló szakaszban éppen a franciák említésénél bővíti ki forrása szövegét és tartja érdemesnek, hogy egy hosszabb kitérőt tegyen. Ha ennek a

részletnek a forrását nem is tudjuk teljes bizonyossággal, és gyanítható, hogy csak a szerkesztő saját fogalmazása, a forrásként használt művek kétségtelenül a francia történeti irodalomból kerültek ki.

Mindkét előszó összeállítója nem a közvetlenül használt szerzőt említi név szerint, hanem az általa másolt műben említett, jól ismert, nagy tekintélyű íróra hivatkozik. Emellett mindkét előszóban találkozunk a felhasznált forrás torzításával. A Képes Krónikában ez mindössze csúsztatásokban nyilvánul meg. Ilyen csúsztatás, hogy a szerkesztő – saját mondandója igazolására – hozzáteszi forrásához, hogy a Tanais folyó Szkitiában van. Egy másik eset, amikor a forrásszövegben Jeromos a *szkitákról* állítja, hogy Jáfet leszármazottai, ezt a Képes Krónika szerkesztője már úgy értelmezi, hogy a *magyarok* Jáfet leszármazottai. Az I. Lajos-életírat pedig – mint Mályusz Elemér 1966-os tanulmányából láthattuk – egészen elferdíti forrásai mondanivalóját, és homlokegyenest mást állít.

7. Mit sejtethetünk a Képes Krónika előszavának írójáról?

Vajon milyen körben kereshetjük a Képes Krónika előszavának azt az íróját, aki elhatározta, hogy különböző régi krónikákból egybeszerkeszti a magyarok dicsőséges és igaz történetét? Aki munkáját azzal kezdi, hogy annak előszavában – észlelve a magyarok korábbi származáselméletének ellentmondásosságát, nevezetesen, hogy Nemproth, Kám unokájaként nem tartozhat Jáfet családjához – földrajzi és történeti érvekkel kimutatja a régi elmélet hibáját, s azt új, ellentmondásmentes elmélettel helyettesíti.

A szerző kétségtelenül a magyar nép, a magyar uralkodó osztály és a magyar király feltétlen híve. Elutasítja az olyan származáselméletet, amelyben a magyarok őse Nemproth, a népek elnyomója, Kám unokája; azé a Kámé, akinek eredetileg Afrika jutott osztályrészül, s akit Noé ráadásul megátkozott. A magyarok Jáfet leszármazottai, akiknek lakóhelye Európa földje volt, s így nemcsak a kikezdhethetlen tekintélyű egyházatyák állításai maradnak érvényesek, hanem rokonságban tudhatjuk magunkat a franciákkal is, akik egykor szintén itt laktak Pannóniában. A szerzőt a magyar történelem iránti erőteljes érdeklődés jellemzi; kifejezett történetírói hajlama és belső motivációja van arra, hogy a magyar történelem eseményei a lehető legpontosabban maradjanak fenn az utókor számára. A latin nyelvű fogalmazásban bizonyára jelentős gyakorlattal rendelkezett, ez pedig kancelláriai praxisra utal.

Szembeszállni a korábbi származáselmélettel, azt hibásnak bélyegezni és helyette a Bibliával teljes összhangban álló újat alkotni: mindezt csak olyan személy tehetette meg, aki egyházi műveltségével, olvasottságával, auktoritásokra való hivatkozásokkal alá tudta támasztani álláspontját, s ezért szükségszerűen az egyházi hierarchia elég magas fokán kellett hogy álljon. Ugyanez okból joggal gondolhatjuk, hogy az illető már betölthette a harmincadik évét. Másfelől viszont az iskolákban tanított és a szaktekintélyek által képviselt nézetek megváltoztatásához, a helyesebb, igazabb elmélet elfogadtatásához szükséges bátorítás és „ifjúi hév” miatt úgy gondolom, hogy az előszó írója hatvan évesnél nemigen lehetett idősebb.

Ahhoz, hogy az illető születési idejét behatároljuk, természetesen tudnunk kell, hogy mikor került sor a Képes Krónika összeállítására. Erre vonatkozóan az előszó első mondata pontos dátumot jelöl meg: a szöveg összeállítása 1358. május 15-én vette kezdetét. Azonban nem magától értetődő, hogy ez az időpont valóban a szöveg összeállításának kezdeti időpontja-e, vagy a Képes Krónika kódexének készítését kezdték-e ekkor, illetve esetleg a kódex alapjául szolgáló közbenső kéziratváltozat írásának kezdeti napját jelenti-e. Ezeket a lehetőségeket részletesen megvizsgálva arra a következtetésre jutottam, hogy a Képes Krónika kódexének készítése az 1360 és 1370 közötti időszakban, legvalószínűbben az 1365 körüli években történt, az előszóban megjelölt dátum pedig valóban a Képes Krónika kódexe által fenntartott szöveg összeállításának kezdetét adja meg.⁵⁹ A fentiek alapján tehát a szöveg összeállítását végző személy születését nagy valószínűséggel 1300 és 1328 közé tehetjük.

Amint az előszó forrásainak elemzéséből kimutatható, a krónika összeállításakor módja volt több fontos egyházi kódexet egyszerre használni. Ebből arra következtetek, hogy olyan helyen tevékenykedett, ahol jelentős egyházi könyvtár volt. Másfelől az is kiderül az előszóból, hogy hozzáfért különféle régi magyar történeti művekhez is, amelyeket szintén egyszerre használt. Ezért feltehető, hogy az általa használt könyvtárban világi művek is voltak, vagy önmagának sikerült összegyűjtenie a kódexeket. Az egyik inspiráló tényező éppen az lehetett munkája elkészítéséhez, hogy felismerte: az általa olvasott különféle kódexek tartalma különböző, s igyekezett egy műben egyesíteni a fellelhető magyar történeti forrásokat.

Ezért a szerző tevékenységi helyeként valamely fontos egyházi központ, valamint a kancellária jön leginkább szóba.

8. Tótsolymosi János életpályája

Az alábbiakban felvázolom Tótsolymosi János életpályáját. Az összefoglaló eddig még nem publikált adatokat is tartalmaz, többek közt a következő fejezetben ismertetett vizsgálatok eredményeit is. Tótsolymosi életének egyes eseményeit néha csak meglehetősen összetett gondolatmenet segítségével lehet az okleveles anyagból kikövetkeztetni, amire mind ebben, mind a következő fejezetben láthatunk majd példát. Emiatt a részletes magyarázatok és hivatkozások nagyon megnövelték volna e fejezet terjedelmét, így a forráshivatkozásokat és a szakirodalmi utalásokat mellőzöm.

Születési idejének megállapításához egy 1335. június 12-én kelt oklevél szolgált alapot, melyben hárman: János apja, János testvére, Jakab, valamint ő maga saját személyükben, míg fiatalabb testvérük csak az ő képviselőjükben tesz bejelentést a szepesi káptalan előtt. Ebből következik, hogy János ekkor már elmúlt 14 éves, fiatalabb öccse viszont még nem. Tehát János 1321. június 12-e előtt született, többi életrajzi adatát is

⁵⁹ HOLLER László, *A Képes Krónika kódexének készítési idejéről*, kézirat.

figyelembe véve valószínűleg csak 1–2 évvel korábban. Egyébként összesen hat gyerek volt a családban, öt fiú, egy lány.

1344 elején a királyi kancelláriában tevékenykedik. 1349-ben nagy sikert ér el: I. Lajos király új adományként visszaad a családnak egy olyan birtokot, amelyet egy hitelesítési aktus elmulasztása miatt veszítettek el. Ebben az időben titulusa „litteratus”, azaz íródeák. Ugyanígy említik még 1350 februárjában. Ebben az évben a titkospecsés kancelláriai osztály tagjaként elkíséri I. Lajost második itáliai hadjáratára. A király április elején még Budán van, április 18-án indul el Zenggből Itália felé. A nyarat a hadjárat tölti ki, s I. Lajos szeptember 19-én érkezik Rómába. Tótsolymosi Itáliában kapja meg a „notarius”-i, azaz jegyzői címet. A király október 25-én érkezik vissza Budára.

Tótsolymosi János hazatérte után tovább dolgozik a kancellárián, 1351-től már a „magister” címmel illetik. Ezután gyors egymásutánban kapja egyházi javadalmait, ami kétségtelenül I. Lajosnak személye és tevékenysége iránt tanúsított jóindulatával függ össze. 1353-ra már kanonok a zágrábi és az egri székeskáptalanban, valamint két társaskáptalanban, az aradiban és a Boldog Máriáról elnevezett feherváriban. Egerben és Aradon ő a „lector”, ez a rang a káptalan tagjai közötti hierarchiában előkelő helyet biztosít számára. 1355-ben az erdélyi Kiküllő főesperese lesz, s ezt a posztját haláláig megtartja. 1359-től tagja az esztergomi káptalannak. 1363-ból van az első adatunk arra, hogy elnyerte Esztergomban a vikáriusi rangot. Ez magas tisztség, ő az érsek helyettese. Ebben az évben házat vesz Visegrád központjában, a következő évben I. Lajos király már mint „capellanus noster specialis” (a mi különleges káplánunk) megtisztelő címmel hivatkozik rá. Ebben az időben az érseket képviseli az esztergomi érsekség elé kerülő vitás ügyekben, de saját birtokszerzéseit sem hanyagolja el. A kancelláriában is fontos munkát végez 1366-ig, Apáti Miklós haláláig, aki egy személyben az esztergomi érsek és a királyi kancellária vezetője is volt.

1371-től az erdélyi egyházban tölt be fontos tisztséget, Demeter püspök vikáriusa öt éven át, ezután káptalani vikárius, majd 1379-től bizonyosan, de valószínűleg már 1378-tól ismét az esztergomi érsek vikáriusa. 1380-ban egy kúriát kap az esztergomi káptalantól, amelyet az adománylevél szerint élete végéig, illetve esztergomi tartózkodásának ideje alatt birtokolhat. 1380-ban tagja a nádori törvényszéknek, és a következő évekből több oklevél ismeretes, amelyben fontos egyházi birtokperekben a bíróság tagjaként említik. Az oklevelek tanúsága szerint főleg Esztergomban, Visegrádon, Erdélyben és néha Budán találjuk. A legkésőbbi oklevél, amely a már hetven év fölötti Tótsolymosi János aktív jogi munkáját dokumentálja, 1392. március 4-én kelt, amikor is az erdélyi káptalan képviselőjében járt el.

A legutolsó olyan okleveles adat, amely még életben lévőként említi, 1393. szeptember 14-én kelt. Egy 1395. május 7-re datált oklevél már halottként említi, s mivel az oklevélben arról esik szó, hogy az elhunyt ládáját valaki feltörette 1394. december 10-én, amelyből értékeket tulajdonított el, arra következtetnek, hogy Tótsolymosi János halála 1394. december elején történt, ekkor tehát már bizonyosan elmúlt 73 éves.

1397. május 24-én az esztergomi egyházban tartott meghallgatáson kiderült, hogy azokat a különböző jó könyveket és más dolgokat, amelyeket Tótsolymosi János végren-

deletében az esztergomi egyházra hagyományozott, nem adták át. Tótsolymosi János birtokainak egy része is hosszas pereskedés tárgya lett, míg végül is négy évvel halála után, 1398. december 18-án egyezség jött létre a pereskedő felek között. Az igazsághoz hozzátartozik azonban, hogy még e decemberi egyezség előtt, egy novemberben kelt oklevél szerint az egyik peres fél, Tótsolymosi János örököse – nevezetesen Balázs nevű testvérének Miklós fia – hálája jeléül az egyezség létrejötténél őt képviselő ügyvédnek, Rozgonyi László mesternek ajándékozta a nagybátyja után reá maradt visegrádi házat, amiért az ügyvéd őt „az ügyeknek szorongattatásából és az ellenségeinek és ellenfeleinek dárdáitól” megszabadította.

Szerencsére a sors valamivel kegyesebben bánt Tótsolymosi János I. Lajos királyról szóló történeti munkájával, mert legalábbis annak előszava eredeti formájában áthagyományozódott az utókorra, s ezzel fenntartotta írójának emlékét.

1358-ban Tótsolymosi János tehát kb. 38 éves, magiszteri fokozattal és jelentős kancelláriai tapasztalattal rendelkezik, kiküllői főesperes. Az uralkodó itáliai hadjárata során a király környezetéhez tartozó jegyzőként dolgozott. Magas rangú mentora volt Apáti Miklós, aki éppen 1358 nyarán kapta meg kinevezését az esztergomi érseki székbe. S a következő évben Tótsolymosi János már tagja az esztergomi káptalannak, hogy egyházi karrierje gyorsan haladjon tovább egészen az esztergomi érsek vikáriusának posztjáig.

9. Tótsolymosi János vikáriusi megbízatásai

Az I. Lajos-életirat előszavában Tótsolymosi János megnevezi magát és címeit a következőképpen: „...én, János, az erdélyi egyházhoz tartozó Küküllő főesperese, lelkipásztorként általános esztergomi helytartó, aki egykor – jóllehet méltatlanul – Lajos király belső személyi titkára voltam”. Lássuk az eredeti latin szöveget: „[...] ego Iohannes nunc archidiaconus de Kykullew in ecclesia Transsiluana vicarius Strigoniensis in spiritualibus generalis, tunc, licet indignus, suorum secretorum notarius”.

Ez az önmegnevezés első olvasásra egyértelműnek és egyszerűnek tűnik, azonban ha közelebbről szemügyre vesszük, számos kérdés kiindulópontja lesz.

Például a „secretorum notarius” jelentésével és jelentőségével kapcsolatban különböző vélemények fogalmazódtak meg a szakirodalomban. Legtöbbször ugyan „titkos jegyző”-nek fordították, de előfordul „személyi titkár”, az általunk használt fordításban pedig „belső személyi titkár”. Ennél is nagyobb fejtörést okozott, vajon milyen tisztség húzódtott meg e rang mögött. Például Fekete Nagy Antal úgy véli, hogy „a secretus notarius rangban a kancellárok és a kápolnaispán után következett és a királynak egyik pecsétörzője volt”, s azt hiszi, hogy e tisztséget Tótsolymosi János 1364 után töltötte be és I. Lajos haláláig, 1382-ig viselte.⁶⁰

⁶⁰ FEKETE NAGY Antal, *Küküllői János = A gróf Klebelsberg Kuno Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve*, IV, Bp., 1934, 112–125. Az idézet: 122.

A cím tényleges jelentését több évtizedes kutatómunkája alapján Kumorovitz L. Bernát adta meg 1981-ben megjelent tanulmányában,⁶¹ miután az Anjou-kori kancelláriák működését és időben változó viszonyukat hatalmas okiratanyag alapján tisztázta. Megállapításainak lényege, hogy az úgynevezett titkospecsétet használó, a királyi nagy kancelláriától független „titkos” részleg hosszú ideig „notaria”-ként, azaz jegyzőségként funkcionált, mígnem 1374 körül önálló kancelláriává, az úgynevezett titkos kancelláriává alakult. A „secretarius notarius” a még jegyzőségként funkcionáló osztályban a titkospecsét őrzője volt. Megállapítása szerint I. Lajost mindkét nápolyi hadjáratára csak a titkospecsétes osztály kísérte el. Ezt a megállapítását Kumorovitz összevetette egy 1365. évi királyi oklevélben olvasható információval, mely szerint Tótsolymosi János „a mi szicíliai királyságunkban felségünket követve a jegyzői hivatalban odaadóan fáradozott”,⁶² és ennek alapján arra a következtetésre jutott, hogy Tótsolymosi a nápolyi hadjáratok idejében volt „secretarius notarius”. Másfelől, 1349-ben Tótsolymosi János még csak „litteratus”, azaz íródeák, továbbá a család számára tett adománylevel nem említi külföldi szolgálatait, ezért Kumorovitz konklúziója, hogy Tótsolymosi János „secretarius notarius”-i működése I. Lajos második nápolyi hadjáratának idejére, 1350-re esik. A cím helyes fordítása tehát: titkos jegyző.

Hasonló módon kérdések kiindulópontja Tótsolymosi János vikáriusi címe is. A vikárius szó eredeti jelentése helyettes, a szokásos magyar fordítása helynök. A számunkra érdekes jelentései a következők:

- a katolikus egyházban a megyéspüspök állandó helyettese,
- püspökváltás idején az egyházmegye ideiglenes vezetője,
- a káptalani vikárius: káptalani választás alapján a széküresedés idején az egyházmegye kormányzója.

Tótsolymosi János vikáriusi címének jelentésével és viselésének időtartamával kapcsolatban is sok eltérő és kusza vélemény, számos hibás adat és tévedés szerepelt már a szakirodalomban. Ezért megpróbáltam a kérdést a fellelhető teljes forrásanyag alapján megválaszolni, ehhez összegyűjtöttem azokat az okleveles adatokat, amelyek Tótsolymosit vikáriusként említik.

Első lépésként megvizsgáltam mindazokat az 1360 és 1400 között kibocsátott okleveleket, amelyekben Tótsolymosi János azonosítható módon van megemlítve, beleértve mind a mások, mind az általa kiadott okleveleket. A Tótsolymosira vonatkozó szakirodalomban összesen 43 ilyen oklevélre történő hivatkozást találtam. A következő lépésben a fentiek felül találtam 8 rá vonatkozó oklevelet, amelyeket oklevélgyűjteményekben megemlítettek ugyan, de a Tótsolymosi személyével kapcsolatos irodalom eddig még nem hasznosította őket. Végül az Országos Levéltár Diplomatikai Levéltárában folytatott kutatásom eredményeként 11 további olyan oklevelet találtam, amely eddig még nem volt említve. A publikációkban említett oklevelek nagy részét ellenőriztem, és számos hivatkozás, oklevél-azonosítás, dátum pontatlannak bizonyult. Az így rendelkezésemre

⁶¹ KUMOROVITZ L. Bernát, *Tótsolymosi Apród János mester küllői főesperes kancelláriai működése*, Levéltári Közlemények, 51–52(1980–1981), 5–28.

⁶² Az oklevélrészlet kutatástörténetét a 2. függelékben közlöm.

álló 62 oklevélből 27-ben valamint egy pecséten szerepelt a vikáriusi cím. (Az 1360 előtti, valamint a családtagokra vonatkozó okleveleket is figyelembe véve a Tótsolymosi Jánossal kapcsolatos, ismert oklevelek száma összesen közel száz.)

Vizsgálataim eredménye, hogy Tótsolymosi János vikáriusi megbízatai négy korszakra oszthatók, melyek nemcsak időben, hanem helyileg is és a megbízata jellegét illetően is elkülönülnek egymástól. Külön felhívom a figyelmet arra, hogy a második korszakba tartozó oklevelek közül eddig mindössze egy volt ismert.

Az alábbi táblázatokban mind a négy korszakhoz megadom a legkorábbi és a legkésőbbi okleveles adatot, Tótsolymosi János címének megnevezését, és felsorolom a korszakba eső összes olyan oklevelet, amelyben a vikáriusi cím szerepel. Megadom a kibocsátási dátumot és az azonosításra alkalmas valamilyen adatot. Mindazon okleveleknél, amelyek fellelhetőek voltak az Országos Levéltárban, csak az ottani jelzetüket adtam meg; csak abban az esetben adtam meg szakirodalmi hivatkozást, ha az oklevél nincs meg ott (vagy esetleg nem sikerült azonosítanom). Vastag szedéssel jelöltem azokat az okleveleket, amelyeket eddig nem ismert a szakirodalom. Minden egyes oklevél szakirodalmi említéseinek felsorolása indokolatlanul megnövelte volna a tanulmány terjedelmét, ezért csak – példa gyanánt – az OL, Dl. 74827. számú oklevél kutatástörténetét közlöm a 2. függelékben.⁶³

Tótsolymosi János vikáriusi megbízatai a következő négy periódusra oszthatók:

1. periódus: okleveles adatok 1363. 05. 30.–1365. 12. 30-a között. Összesen 6 db oklevél + 1 pecsét.

A mintaoklevél kelte: 1365. 09. 15. Forrása: CD IX/III, 516. (Az esztergomi főkapitán magánlevéltárában, lad. 45. fasc. 1. nr. 6.)

Nos Johannes archidiaconus de Kykelleu venerabilis in Christo patris et domini domini Nicolai dei et apostolicae sedis gratia archiepiscopi Strigoniensis, locique eiusdem comitis perpetui **vicarius in spiritualibus et temporalibus generalis**.

Ezen oklevél pecsétjének a körirata: +S IOhIS VICARII N ARChIEPI ST.GON*, azaz „Sigillum Johannis Vicarii Nicolai Archiepiscopi Strigoniensis”.

A periódus oklevelei:

1	1363. 05. 30.	OL 5214
2	1364. 01. 25.	OL 5179
3	1364. 02. 01.	OL 5180
4	1364. 02. 15.	OL 6549

⁶³ A táblázatokban használt rövidítések feloldása a következő: OL: Az Országos Levéltár Diplomatikai Levéltárának OL, Dl. jelzete; CD: *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*, I–XI, ed. Georgius FEJÉR, Buda, 1829–1844; TT: Történelmi Tár; Pór 1897: Pór Antal, *Küküllői János pecsétje*, Turul, 15(1897), 17–19; Pór 1910: Pór Antal, *Küküllői János történetíró lakása Esztergomban, Századok*, 1910, 122–124; Zichy Okt.: *A zichi és vásonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára (Codex diplomaticus domus senioris comitum Zichy de Zich et Vasonkeő)*, szerk. NAGY Imre, NAGY Iván, VÉGHÉLY Dezső, Bp., 1878.

5	1365. 09. 15.	CD IX/III, 516.
6	1365. 12. 30.	OL 74827

2. periódus: okleveles adatok 1371. 07. 05.–1374. 05. 06-a között. Összesen 5 db oklevél.

A mintaoklevél kelte: 1371. 07. 05. Jelzete: OL, Dl. 73084.

Nos magister Johannes archidiaconus de Kykullew venerabilis in Christo patris domini Demetrii dei et apostolicae sedis gratia episcopi Transsilvaniae **vicarius in spiritualibus generalis**.

A periódus oklevelei:

1	1371. 07. 05.	OL 73084
2	1371. 07. 06.	TT 1899, 552, Nr. 144.
3	1371. 07. 08.	OL 27433
4	1372. 08. 06.	OL 26377
5	1374. 05. 06.	OL 28583

3. periódus: oklevél 1376. 05. 05-ről. Jelzete: OL, Dl. 73747.

A megnevezés: magister Johannes archidiaconus de Kykullew per capitulum ecclesiae Transsilvaniae **vacante sede vicarius generalis in spiritualibus constitutus**.

A periódus oklevele:

1	1376. 05. 05.	OL 73747
---	---------------	----------

4. periódus: okleveles adatok 1379. 06. 06.–1383. 11. 16-a között. Összesen 15 db oklevél.

A mintaoklevél kelte: 1380. 04. 25. Jelzete: OL, Dl. 83054.

Nos Joannes Archidiaconus de Küküllü et canonicus Eccles. Strigoniensis. Re[ve]re[n]dissimi in Xto Patris et domini domini Demetrii Miseratione divina Tit. Sanctorum Quatuor Coronatorum Presbiteri Cardinalis ac Gubernatoris praedictae Ecclesiae Strigonien. Locique ejusdem comitis perpetui nec non Aulae Regiae Supremi Cancellarii **Vicarius in Spiritualibus generalis**.

(Megjegyzés: Az oklevélben látható, a 14. századtól eltérő paleográfiai jellegzetességek, pl. a „Küküllü” alak oka, hogy az oklevél nem eredetiben maradt fenn.)

A periódus oklevelei:

1	1379. 06. 06.	OL 87520
2	1379. 09. 01.	OL 74840
3	1380. 04. 08.	CD IX/V, 426.
4	1380. 04. 25.	OL 83054
5	1380. 05. 10.	CD IX/V, 412.

6	1381. 05. 01.	OL 201036
7	1382. 04. 18.	OL 50233
8	1382. 05. 07.	OL 56915
9	1383. 01. 19.	OL 96581
10	1383. 02. 09.	Pór 1897, 18; Pór 1910, 123.
11	1383. 05. 23.	OL 77884
12	1383. 07. 07.	OL 77882
13	1383. 08. 01.	Zichy Okt. IV, 262, Nr. 219.
14	1383. 08. 09.	Zichy Okt. IV, 265, Nr. 221.
15	1383. 11. 16.	OL 77891

Összefoglaló táblázat:

Periódus	Adatok száma	Legkorábbi adat	Legkésőbbi adat
1.	6 oklevél + 1 pecsét	1363. 05. 30.	1365. 12. 30.
2.	5 oklevél	1371. 07. 05.	1374. 05. 06.
3.	1 oklevél	1376. 05. 05.	1376. 05. 05.
4.	15 oklevél	1379. 06. 06.	1383. 11. 16.
Összesen:	27 oklevél + 1 pecsét		

Milyen megállapításokat tehetünk ezek alapján?

Az első periódusban Tótsolymosi János az esztergomi érsek, Apáti Miklós általános helyettese. Ekkor tehát **esztergomi érseki vikárius**. Noha már 1359-től az esztergomi káptalan tagja, de semmi okunk nincs feltételezni, hogy a vikáriusi címet az erre utaló első oklevél dátuma, 1363. május 30-a előtt sokkal korábban megkapta volna, hiszen a következő mintegy két és fél éves időszakból hat oklevél is fennmaradt, amelyik vikáriusként említi. Mivel Apáti Miklós 1366. november 20-ig biztosan betöltötte hivatalát,⁶⁴ ezért majdnem teljesen bizonyos, hogy Tótsolymosi János eddig az időpontig vikárius volt. Sőt joggal feltehető, hogy a következő esztergomi érsek, Telegdi Tamás hivatalba lépéséig megmaradt pozíciójában, aminek megtörténtéről 1367. május 22-től van biztos tudomásunk. Valószínűleg az új érsek mozdította el. Első vikáriusságát így 1363 és 1367 közé tehetjük.

Másodszor az erdélyi egyházban kapott vikáriusi kinevezést, Demeter püspöknek volt általános helyettese. Ekkor tehát **erdélyi püspöki vikárius**. Megbízatásának helye Gyulafehérvár. Mivel még 1368-ból van adatunk egy László nevű erdélyi vikáriusról,⁶⁵ ezért Tótsolymosi megbízatását csak ezután kaphatta, és nincs okunk feltételezni, hogy ez az oklevéllel igazolható 1371-nél korábban megtörtént volna.

⁶⁴ Az érseki és püspöki megbízatások időtartamára vonatkozóan ENGEL Pál (*Magyarország világi archontológiája 1301–1457*, I–II, Bp., 1996) adatait használtam.

⁶⁵ OL, DL 30700.

Harmadik vikáriussága nyilván kapcsolódott az előzőhöz. Az erre vonatkozó oklevélből világos, hogy ebben az esetben a káptalani testület adta a megbízást éppen a püspöki szék megüresedése miatt az ügyek intézésére. Ekkor tehát **erdélyi káptalani vikárius**. Az erdélyi püspököt, Demetert 1376. január 23-án nevezte ki a pápa a zágrábi püspökség élére, de még egy darabig ellátta hivatalát Erdélyben. Ezt bizonyítja, hogy még 1376. március 30-án oklevelet adott ott ki. Tótsolymosi János ezt követően kapta meg kinevezését, és nyilván azért esett rá a választás, mert ő volt a püspök vikáriusa korábban is. Pontosán 1376. május 5-én, azon a napon, amikor Tótsolymosi mint káptalani vikárius állított ki oklevelet, kelteződött a pápa kinevezési okirata Demeter utódja, Goblin számára. Egy 1377. augusztus 23-án kelt oklevél szerint már ismét egy László nevű személy az erdélyi püspök vikáriusa,⁶⁶ ezért Tótsolymosi János második vikáriussága 1371-től 1376-ig tartott, ezt pedig folyamatosan követte a harmadik 1376-tól 1377-ig.

A negyedik periódusban ismét Demeter vikáriusa, aki már az esztergomi érseki székben ül. Tehát Tótsolymosi János ismét **esztergomi érseki vikárius**. Mivel Demeter 1378. augusztus 16-tól töltötte be hivatalát, feltételezhető, hogy nem sokkal saját kinevezése után maga mellé vette korábbi helynökét. Csak 1383-ig vannak okleveles adatok Tótsolymosi vikáriusságáról. De mivel Demeter 1387. február 20-án bekövetkezett haláláig volt esztergomi érsek, és utódját, Kanizsai Jánost 1387. október 9-én helyezte át a pápa Egerből, nagyon valószínű, hogy ebben az időszakban Tótsolymosi maradt az érseki vikárius. Az új vikáriusról, Jakabról 1388. augusztus 31-től van adatunk.⁶⁷ Tehát Tótsolymosi János negyedik vikáriussága legfeljebb 1388 augusztusáig tartott, de sokkal valószínűbb, hogy megbízatása kevéssel Kanizsai János hivatalának átvétele után megszűnt. Ezért nagy valószínűséggel kijelenthető, hogy negyedik vikáriusi megbízatása 1378-tól 1387 végéig tartott.

Fontos észrevennünk, hogy míg első esztergomi vikáriussága alatt a „vicarius in spiritualibus et temporalibus generalis”, a második esztergomi vikáriussága alatt, azaz a negyedik periódusban a „vicarius in spiritualibus generalis” címet használta. Bár több oklevélben csak egyszerűen „vicarius”-ként van említve, a titulusok közötti eltérés egyértelműen a tisztség hivatalos megnevezésének különbözőségéből adódott.

10. Mikor készült I. Lajos király életiratának előszava?

Tótsolymosi Jánosnak az előszóban olvasható „vicarius Strigoniensis in spiritualibus generalis” címét a szakirodalomban olvasható nyolc fordítás közel azonosan adja vissza. Kumorovitz fordításában például: „lelkiekben esztergomi általános helytartó”. Az eredeti jelentéshez a legközelebbi változat szerintem Dékánié: „a lelkiügyekben esztergomi általános helytartó”.

⁶⁶ OL, DI. 65390.

⁶⁷ OL, DI. 29728.

Tótsolymosi 1363 és 1367 közötti vikáriusi címe, a „vicarius in spiritualibus et temporalibus generalis” Dékáni fordítása szerint: „a lelkiekben és anyagiakban általános helytartó”.⁶⁸ A spirituális és a temporális: a szellemi és a gyakorlati, az egyházi és a világi, az égi és a földi, az örök és a mulandó ügyek egymás mellé állítása azt jelenti, hogy a vikárius mindkét szférában helyettesíthette az érseket.

Az előszóban olvasható vikáriusi címben a „temporalis” hiányát nagyon lényegesnek tartom, ennek fontos korjelző értéke van! Ennek alapján ugyanis kizárható, hogy a fennmaradt előszó egy, még az 1360-as években készült első rész tartozéka lenne, amit pedig a szakirodalom általában feltételez.

A vikáriusi cím alapján tehát az előszó legkorábban 1378-ban készülhetett. De az előszó szövege erősen valószínűsíti, hogy csak I. Lajos király 1382. szeptember 10-én bekövetkezett halála után készült el, hiszen a szövegben explicite megfogalmazott egyik cél az író által személyesen is ismert király emlékének megőrzése az utókor számára. Semmiképp nem készülhetett viszont 1388. augusztus 31-e után, mert ekkor Tótsolymosi már nem használhatta volna jelen időben a vikáriusi címet, sőt, mint azt a fentiekben megindokoltam, a címet valószínűleg csak 1387 végéig viselte.

Másrészt viszont az életirat 52. fejezetében, amely bizonyosan Tótsolymosi eredeti szavait tartotta fenn, azt olvassuk I. Lajos lányáról, Máriáról és férjéről, Zsigmondról, hogy „most a királyi trónra magasztalva ők ketten uralkodnak”. Mint ahogyan Pór Antal már 1893-ban felhívta rá a figyelmet, ez korhatározó adat a fejezet írásának idejére vonatkozóan. Ezt írja: „Zsigmondot 1387. március 31-én koronázták meg, Mária királynő ugyanazon évi júniusban szabadult meg Novigrádból: ez utóbbi időszak előtt nem írhatta meg, nem fejezhette be Küküllői János krónikáját.”⁶⁹ Valóban, Mária kiszabadulásának időpontja 1387. június 4-e, tehát a teljes mű befejezésére ezután került sor. Mivel pedig az előszóban a szerző beszámol a mű négy fő részre történő beosztásáról és a fejezetcímekről, ezért az előszó végleges formáját csak a mű elkészülte után nyerhette el. Ezért az életirat befejezésének ideje szükségszerűen 1387. június 4-e és 1388. augusztus 31-e közé esik. A munka legvalószínűbben 1387 második felében készült el.

A fenti datálást megerősíti, hogy a 30. fejezetben említett oroszországi bánok közül Bebek Imre 1383–1385-ig, őtána Kaplai János (harmadszor) 1386-ban viselte a tisztséget. Bár 1387-ben II. Ulászló lengyel király elfoglalta a területet, Tótsolymosi még azt írja, hogy a bánok megőrizték a Szent Korona fennhatósága alatt.

Az előszóból érzékelhető, hogy Tótsolymosi nagylélegzetű életiratot készített. De vajon mikor foghatott hozzá a történeti mű megírásához?

Amint a tanulmány bevezetésében említettem, álláspontom szerint a munka nem eredeti alakjában maradt ránk, a fennmaradt szöveg azonban Tótsolymosi eredeti művéből lett kivonatolva, és szövegrészeinek informatív részei az eredetiből származnak. Így például a 7. fejezetnek az 1345. év eseményeit tárgyaló, I. Lajosra vonatkozó mondata is: „Elindult tehát egy nagy létszámú hadsereg élén más részek uraival – köztük jelesül a

⁶⁸ DÉKÁNI, 10. jegyzetben *i. m.*, 27, 2. lábjegyzet.

⁶⁹ PÓR Antal, *János, küküllői főesperes, Nagy Lajos király történetírója (1349–1397)*, II, Századok, 27(1893), 97–106. Az idézet: 105.

kiváló és nagyhatalmú főúrral, István bosnyák bánnal együtt, *akinek gyönyörű leányát, Erzsébet úrnőt, a mostani királynét később a házasságban élete társául vette* –, hogy visszaszerezze és visszafoglalja Horvátországot.” Nézzük meg a latin eredetét is: „[...] cum exercitu copioso et principibus aliarum partium specialiter cum magnifico et potente principe Stephano bano Boznenci, *cuius preclaram filiam dominam Elizabeth nunc reginam postea duxit matrimonialiter in consortem, pro obtinendo et expugnando eodem regno Croacie processit.*”

Az Erzsébetre vonatkozó megállapítás csak Thuróczy krónikájában olvasható, az idézetben a dőlt betűvel szedett szövegrészt nyilvánvalóan annak anakronisztikussága miatt Andreas Hess kihagyta, s ezért a Hess nyomtatványát másoló Dubnici-kódexbe sem került bele.

Erre a szövegrészre vonatkozóan Dékány Kálmán 1906-ban a következő észrevételt tette: „Érdekes a »mostani királyné« kifejezés, melyből következtetni lehet arra, hogy írónk művének ezt a részét még Erzsébet királyné életében írta, míg később az LII. fejezete már annak megöletése után készült, mert Mária és Zsigmond együttes uralkodásáról emlékezik meg.”⁷⁰

Vizsgáljuk meg közelebbről a „mostani királyné” kifejezést!

A „regina” egyaránt jelent ’királyné’-t és ’királynő’-t. Természetesnek tűnne, ha Erzsébettel kapcsolatban csak a királyné értelmezést használnánk, hiszen férje, I. Lajos halála után néhány nappal leányukat, Máriát koronázták Magyarország királynőjévé, és Erzsébet hivatalosan, „közjogi értelemben” sohasem volt Magyarország királynője.

Azonban Mária a koronázáskor 11–12 éves volt, és gyakorlatilag anyja uralkodott helyette; a királyi tanácsban Erzsébet elnökölt. A hivatalos dokumentumokban mindketten a „regina” címet viselték, és még a formálisan Mária nevében kelt oklevelekben is szerepelt, hogy döntését anyja hozzájárulásával hozta meg. Ezen túlmenően Erzsébet saját nevében is adott ki okleveleket, s az intézkedéseire történt válaszokban is „felséges Erzsébet, Isten kegyelméből Magyar-, Horvát- és Lengyelország királynője” címmel illették. Gyakorlatilag tehát Erzsébet volt a királynő egészen addig, míg leányával együtt le nem mondott a trónról 1385 utolsó napjaiban a szerencsétlen sorsú II. Károly javára. Ezért a kérdéses idézet írásának idejéül nemcsak az I. Lajos halála előtti időszak jön szóba, amikor Erzsébet királyné volt, hanem a halála utáni évek is, amikor Erzsébet királynőnek tekintette magát.

Kérdés, vajon a szöveg melyik időszakban készült.

Tegyük fel először, hogy I. Lajos még élt a szövegrész megfogalmazásakor. Ebben az esetben a „mostani királyné” és az „akit később a házasságban élete társául vett” azonos jelentésűek, az utóbbi hosszú kifejezésnek semmilyen kiegészítő jelentése nincs, felesleges, így alkalmazása értelmetlen. Ha azonban a szöveg I. Lajos halála után íródott, akkor a második kifejezés használata indokolt, hiszen egyáltalán nem szükségszerű, hogy a király halála után özvegye uralkodjon. Ebben az esetben a két kifejezésnek világosan elkülöníthető tartalma van: az első közli, hogy jelenleg Erzsébet uralkodik, a második

⁷⁰ DÉKÁNY, 10. jegyzetben *i. m.*, 112, 4. lábjegyzet.

pedig, hogy korábban I. Lajos felesége volt. A fenti gondolatmenet szerint ez a szövegrész tehát I. Lajos halála, 1382 szeptembere és Erzsébet lemondása, azaz 1385 vége közötti időben készült, vagyis Tótsolymosi János ebben az időszakban már elkezdte műve írását.

Másfelől vizsgáljuk meg Tótsolymosi János vikáriusi tevékenységét. Azt találjuk, hogy 1383-ig nagyon aktív: az 1382 áprilisa és 1383 vége közötti időből 13 oklevelet ismerek, amely jogi tevékenységét bizonyítja. Viszont a következő hat évből egyetlen ilyen oklevél sem ismeretes a számomra! Ezeknek az adatoknak az alapján arra következtetek, hogy Tótsolymosi 1384-ben kezdte el az életrajz megírását.

Az előbbieken tárgyalt kronológiai érvek figyelembevételével, konklúzióm szerint a mű tehát 1384 és 1387 között készült, bizonyára a szerző esztergomi kúriájában.

S ezen a ponton kell megemlékeznem az életrajz utószaváról, amely – meglepő módon – a fennmaradt szöveg közepe táján olvasható, a szakirodalomban szokásos fejezetbeosztás szerint a 25. fejezet végén. Ezek a szavak, amelyeket a szerző bizonyára műve bejezéséül szánt, világosan utalnak arra, hogy az egész mű egyszerre, I. Lajos halála után nyert megfogalmazást, s egyúttal az életrajz megírásának fentebb meghatározott időintervallumát támasztják alá: „Nem tagadom, hogy az események sorát nem tudtam egészen pontosan és világosan, évekre és napokra lebontva előadni, mivel az időbeli távolság megakadályozott benne; egyes dolgokat ugyanis én magam személyesen tapasztaltam, másokról más, hitelt érdemlő emberektől értesültem, akiknek volt ismeretük róluk. Így bocsáttassék meg nekem, aki tisztességgel mentegetőzőm, hogy megelégedtem az eseménysor pusztá elbeszélésével. A többi eset megírását és előadását átengedem azoknak, akik a király szerencsés és szerencsétlen kimenetelű dolgairól többet tudnak írni vagy elmondani, mint ami itt írva van.”

11. Befejezés

A 14. században bizonyára igen kevesen foglalkoztak világi történetírással Magyarországon. Közülük Tótsolymosi János az egyetlen magyar, akit név szerint ismerünk. Ennek ellenére az ismert oklevelek közül egyetlenegy sem tartalmaz utalást arra, hogy Tótsolymosi János megírta volna I. Lajos király életrajzát, amiről pedig a fennmaradt előszó alapján teljesen biztos tudomásunk van. Így alig csodálkozhatunk azon, hogy történetírói tevékenységének esetleges más darabjairól sem találunk közvetlen utalást a fennmaradt oklevelek szövegében.

Pedig egyáltalán nem példa nélkül álló, hogy középkori történetírók, amellet, hogy megírták népük, országuk vagy esetleg a világ történetét, készítettek történeti művet saját korszakuk uralkodóiról vagy pápáiról is. Legkézenfekvőbb példaként éppen az előszavak forrásainak vizsgálatánál említett Guillelmus de Nangis vagy Joannes Parisiensis nevét említhetem. Az előbbi általános *Chronicon*ja mellett megírta IX. Lajos (1226–1270) és III. Fülöp (1270–1285) francia uralkodók gestáját, az utóbbi általános *Memo-*

*riale historiarum*ában külön, jelentős terjedelemben megírta az V. Kelemen (1305–1314) és a XXII. János (1316–1334) pápák idejében történtek krónikáját.

Felvethető a kérdés, hogy mi a haszna, ha rendelkezünk a Képes Krónika összeállítójának személyére vonatkozó hipotézissel. Ha az illetőről semmit sem tudnánk, akkor a neve csak „a Képes Krónika összeállítója” meghatározást helyettesítené. De Tótsolymosi Jánosról meglehetősen sokat tudunk, különösen ahhoz képest, hogy kismemesi származású személyről van szó. Mint láttuk, meglehetősen részletességgel felrajzolható életpályája. A család birtokügyeiről számos oklevél jutott korunkra, általa kiállított jó néhány oklevél is fennmaradt; kézírását, pecsétjét is ismerjük. A személyéhez és a családjához kapcsolódó oklevelek vizsgálatával, az azokban említett személy- és helynevek más oklevélbeli előfordulásainak a feltárásával feltehetően még sok részlet kideríthető Tótsolymosi János pályafutásával kapcsolatban.

Ismert történeti munkájának forráshasználatából képzettsége, műveltsége felől is tájékozódhatunk. Ebben a keretbe helyezve a Képes Krónika összeállítását, ez további vizsgálatokat tesz lehetővé. Az alábbiakban pár példával illusztrálok, hogy a hipotézis milyen adalékokat nyújthat egyfelől a krónikaszöveg, másfelől bizonyos oklevélszövegek magyarázatához, amelyek végeredményben az összeállító személyére vonatkozó feltevésünket támasztják alá.

Gyakran éppen kis tévedések tesznek lehetővé fontos következtetéseket. Ezért figyelemre méltó az a hiba, amelyet a Képes Krónika összeállítója Petrus Comestor szövegének másolásakor vétett. Comestor Josephusra hivatkozva azt írja, hogy Jáfet fiai az északi vidéket tartották birtokukban, a kilikiai és szíriai Taurus és Amanus hegységtől egészen a Tanais folyóig: „Filii Japhet tenuerunt septentrionalem regionem, a Tauro et Amano montibus Ciliciae et Syriae, usque ad fluvium Tanaim.” A Képes Krónika írója – azon kívül, hogy a tenuerunt helyett possederunt-ot írt – még egy változtatást tett: „Ciliciae” helyett „Sycilie” került a szövegbe.

Ezt a hibát nemcsak a véletlennek tudhatjuk be. Mályusz Elemér 1966-os tanulmányában írta le azóta többször idézett megjegyzését, hogy ez a hiba „az Anjou-kori Magyarország nápolyi tájékozódásának jeléül fogható fel”. Vegyük figyelembe, hogy a nápolyi királyságot abban az időben szicíliai királyságnak hívták. Így említi maga I. Lajos király is például akkor, amikor Tótsolymosi János számára Visegrádon 1365. december 30-án egy birtokügyben oklevelet állít ki, s ebben érdemeit elősorolva megemlékezik arról, mikor a királyt elkísérte második nápolyi hadjáratára: „in regno nostro Sicilie sequendo vestigia nostre maiestatis cum omni promptitudine in officio notarie desudans”, azaz „a mi szicíliai királyságunkban felségünket követve a jegyzői hivatalban odaadón fáradozott”.⁷¹ Megjegyzem, hogy az I. Lajos-életírat fennmaradt szövegében hatszor fordul elő Szicília neve – Kilikia persze egyszer sem. Talán nem alap nélkül vonhatjuk le azt a következtetést, hogy a távoli Kilikia neve ismeretlenül csengett Tótsolymosi János fülének, szemben a nápolyi hadjáratban részt vett jegyző számára nagyon is sokat mondó Szicília helynévvel.

⁷¹ OL, DL 74827. Az oklevél idézett részletének kutatástörténetét a 2. függelékben adom közre.

S ezáltal sokkal érthetőbbé válik az is, hogy miért adott a krónikaszerkesztő új etimológiát Sicambria nevére; amiképp erről Eckhardt Sándor vélekedését idéztem, a Siccan hegyéből történő eredeztetés háttérében Sicania, azaz Szicília neve húzódhat meg.

Egy másik példa. Feltételezve, hogy Tótsolymosi János írta a Képes Krónika előszavát és így tőle származik a trójai történetre vonatkozó beszúrás is, sokkal érthetőbbé válik egy 1350. október 30-án kelt, Lackfi István birtokadományozása ügyében készült királyi oklevél egy meglepő fordulata. Az oklevélben, amelyet I. Lajos király második itáliai hadjáratáról Budára történt hazaérkezése után mindössze öt nappal adott ki, s amelyet minden bizonnyal Tótsolymosi János fogalmazott meg – szó szerint idéz is az életírat 14. és 15. fejezeteiben –, meglehetősen szokatlanul hangzó dicséretet olvashatunk Lackfi hősiességéről: „Ez a küzdelem még a bátor trójaiaknál is megérdemelt dicséretet kapott volna!”⁷² Kétségtelenül a történelem, s ezen belül a trójaiak iránt az átlagosnál sokkal mélyebben érdeklődő „notarius” szavai ezek. S aki, hipotézisem szerint, néhány év múlva hozzáfog a magyarok történetének összeállításához, amelynek előszavában a franciák és a trójaiak iránti különleges érdeklődésének jeleként nem mulasztja el megemlíteni, hogy „A franciákat egy bizonyos Francióról, Parisz fiáról hívják így; Parisz pedig Priamusznak, Trója első királyának a fia volt.”

Noha a királyi káptalannal elég sok dolgot foglalkozott az elmúlt száz évben, a magyar diplomatika mindmáig adós Tótsolymosi János I. Lajos királytól kapott, „capellanus noster specialis”, azaz „a mi speciális káplánunk” titulusának pontos jelentésértelmezésével. 1906-ban Dékány Kálmán a király mellett betöltött lelképásztori funkcióként,⁷³ 1934-ben Fekete Nagy Antal a király állandó kíséretjeként és belső embereként értelmezte.⁷⁴ 1963-ban Kumorovitz L. Bernát megkülönböztette a „capellanus”-okat a király udvarában tartózkodó „clericus”-októl, s megemlítette, hogy a királyi kápolna tagjai között egyesek a király speciális, mások csak egyszerű káplánjai voltak.⁷⁵ 1968-ban Bónis György Tótsolymosi János pályájának rendkívül elnagyolt ismertetése kapcsán ezt írta: „1363. [...] -től kezdve Lajos haláláig notarius secretarius, a király speciális káplánja.”⁷⁶ 1981-ben Kumorovitz világosan kimutatta, hogy Tótsolymosi az itáliai hadjárat idején volt „notarius secretarius”, tehát a két funkció Bónis által implicite feltételezett összekapcsolása alaptalan. Kumorovitz egyébként fontos eredményeket tartalmazó tanulmányában Tótsolymosi speciális káplánságával kapcsolatban nem találunk konkrétumot.⁷⁷

⁷² A latin eredeti: „...quod quidem prelium etiam apud Troyanos fortissimos potuisset decentissime commendari.” Idézi: MÁLYUSZ, 37. jegyzetben *i. m.*, 70–71.

⁷³ DÉKÁNY, 10. jegyzetben *i. m.*, 27.

⁷⁴ FEKETE NAGY, 60. jegyzetben *i. m.*, 122.

⁷⁵ KUMOROVITZ L. Bernát, *A budai várkápolna és a Szent Zsigmond-prépostság történetéhez*, Tanulmányok Budapest múltjából, 15(1963), 109–151, 124.

⁷⁶ BÓNIS György, *A capella regia és a pécsi egyetemalapítás = A 600 éves jogi felsőoktatás történetéből 1367–1967*, Pécs, 1968, 21–26, 25. Azonos szöveg: BÓNIS György, *A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon*, Bp., 1971, 38.

⁷⁷ KUMOROVITZ, 61. jegyzetben *i. m.*

Tekintettel arra, hogy a királyi kápolna egyéb funkciói mellett a királyi levéltár őrzésének a feladatát is ellátta – s ez a funkciója még a 14. század hetvenes éveiben megszűnő hiteleshelyi tevékenységét követően is megmaradt⁷⁸ –, feltételezésem szerint Tótsolymosi speciális káplánsága összefügghet vagy általában a királyi levéltárral kapcsolatos, vagy közvetlenül történetírói működésével.

S szintén kérdéses, hogy pontosan mely múltbeli és jelenbeli szolgálatok alapján érdemelte ki azokat a dicsérő szavakat, amelyek egy 1364-ben kiállított oklevélben olvashatók,⁷⁹ s amelyekben kancelláriai tevékenységén kívül más, közvetlenül a királynak tett szolgálatokra is utalás történik. Nem kizárt, hogy a válaszok összefüggnek Tótsolymosi történetírói tevékenységével, és a jövőbeli kutatások eredményeképpen remélhető, hogy nemcsak a végrendeletében az esztergomi egyházra hagyományozott kiváló könyvek említése marad az egyetlen közvetett utalás történetírói működésére.

De Tótsolymosi János személyétől függetlenül, azzal, hogy rámutattunk 14. századi történeti irodalmunk két, mindaddig teljesen függetlenül kezelt darabjának hasonlóságaira, egy lépést tettünk a nemzeti történelmünk alapvető forrásaival kapcsolatos számos, még megválaszolatlan kérdés megoldása felé.

Függelék

1. Tótsolymosi János névalakjának és a „kiküllői” alak használatának az indoklása

Írónk a rendelkezésünkre álló oklevelek döntő többségében „Johannes” névvel és egyházi címeivel azonosítja magát. Csak a korai adatok között találkozhatunk a Johannes Touth alakkal (1344-ben) és a Johannes Selmus alakkal (1351-ben). Mivel 1355-től haláláig, mintegy négy évtizeden át töltötte be a kiküllői főesperességet, ezt a címét az oklevelekben mindig megjelölte, több tisztség megjelölése esetén pedig mindig elsőként. Ezért érthető, hogy az utókor és a szakirodalom is ezt használta azonosítására, ezért írták „Küküllői János”-nak. De mivel ez egyházi funkciójának helyét és nem családjának nevét vagy származási helyét jelöli, ezért ennek vezetéknevként való használatát kerülendőnek tartom. Azokban az esetekben, amikor egy oklevél Jánossal vagy testvérével kapcsolatban apjukat is említi, akkor ezt „... filius Nicolai dicti Aprod de Solmus” vagy „... de Tot-Solmus” alakban teszi. Ezért vált szokásossá a szakirodalomban a Tótsolymosi Apród János elnevezés. Mivel az „Aprod” melléknév mindig csak az apjára vonatkozik, ezért véleményem szerint helytelen ennek János nevében történő használata. Mivel a családnak a király által adományozott birtoka volt Solmus, ezért a „Tót-solymosi” vagy egyszerűsítetten „Tótsolymosi” vezetéknevet tartom indokoltnak, és így is hivatkozom rá.

⁷⁸ KUMOROVITZ, 75. jegyzetben *i. m.*, 126–127.

⁷⁹ OL, DI. 5179, kiállítási dátuma 1364. január 25. Ezt az oklevelet a kispécsétes kancellária az esztergomi érsek javaslata alapján állította ki. Egy hasonló szövegű oklevelet, amely nagypécséttel van ellátva, 1364. február 1-jei dátummal a királyi kancellária állított ki, ez utóbbi jelzete: OL, DI. 5180.

Magyarázatot kell adnom a Kiküllő helynév írásmódjára vonatkozóan is. Maga a név eredete kiterjedt nyelvészeti vizsgálódás tárgya.⁸⁰ A 19. században a helységet és a megyét is „Küküllő”-nek írták, és a Pór Antal nyelvérzéke szerinti „küküllei” forma vált általánossá Tótsolymosi Jánossal kapcsolatban. Ez olyan mélyen gyökeret vert, hogy magát a nevet az elmúlt száz évben mindenki Küküllei Jánosnak írta. A nyilván jó nyelvérzékű és bátor Daróczy Zoltán volt az első 1913-ban, és hosszú ideig az egyetlen, aki – helyesen – Jánost küküllői főesperesnek nevezte, és még helyesebben ezt nem vezetékneveként használta.⁸¹ Az elmúlt évtizedekben már előfordult, hogy Jánost mint küküllői főesperest említették (Mályusz Elemér, Kumorovitz L. Bernát), azonban személynévként mindig a helynév utolsó magánhangzóját indokolatlanul megváltoztató Küküllei János alakot használták.

Noha az 1252 és 1344 közötti időből fennmaradt adatokban főleg u betű jelöli az első szótag magánhangzóját,⁸² de a Tótsolymosi Jánost említő szinte minden oklevélben Kykullew alakot találunk. Ennek alapján véleményem szerint a helységnév kiejtése a 14. század második felében „Kiküllő” volt, és Pór Antal színrelépése előtt helyesen így is említette a történeti irodalom: 1884-ben Mátyás Flórián a Dubnici-kódex leírásában a „Johannis archidiaconi de Kikullew” alakot használja.⁸³ 1887-ben Samuel Steiner is a „Johannes Archidiaconus de Kikullew” formában hivatkozik rá.⁸⁴ Ezért Tótsolymosi Jánost, a saját korabeli kiejtésnek megfelelően mint küküllői főesperest említem.

2. Az OL, Dl. 74827 jelzetű oklevél Tótsolymosi János személyére vonatkozó részletének kutatástörténete

1916

IVÁNYI Béla, *A márkusfalvi Máriássy család levéltára 1243–1803*, Debrecen, 1916.

A Dl. 74827 oklevélre vonatkozóan lásd a 35. lapot a 86. szám alatt.

Idézi: „quibus ipse in nonnullis et longinquis terrarum distantibus in partibus ultra marinis et specialiter in regno nostro Sicilie sequendo vestigia nostre maiestatis cum omni promptitudine in officio notarie desudans non parcendo laboribus nec persone studuit nobis complacere et se reddere erga nostram maiestatem gratiosum”.

Iványi az első, aki nyomtatásban közli az oklevélrészletet.

⁸⁰ MOÓR Elemér, *Küküllő*, Magyar Nyelv, 43(1947), 127–132; LIGETI Lajos, *A magyar nyelv török kapcsolatai a honfoglalás előtt és az Árpád-korban*, Bp., 1986, 114, 536.

⁸¹ DARÓCZY Zoltán, *János küküllői főesperes és családja*, Turul, 31(1913), 138–139.

⁸² GYÖRFFY György, *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza*, III, Bp., 1987, 556–557.

⁸³ *Historiae Hungaricae fontes domestici*, III, ed. M. FLORIANUS, Bp., 1884, II.

⁸⁴ SAMUEL STEINER, *Excurs zur Biographie des Johannes Archidiaconus de Kikullew: Die Beziehungen Ludwigs I. von Ungarn zu Karl IV*, Mittheilungen des Inst. für österreichische Geschichtsforschung, Innsbruck, 8(1887), 253–257.

1927

FEKETE NAGY Antal, *Apród János küküllei főesperes és családja történetéhez*, Turul, 41(1927), 19–22.

A Dl. 74827 oklevélre vonatkozóan lásd a 20. lapot a 8. szám alatt.

Idézi: „quibus ipse in nonnullis et lonquinqus terrarum distanciis in partibus ultra marinis et specialiter in regno nostro Sicilie sequendo vestigia nostre maiestatis cum omni promptitudine in officio notarii desudans non parcendo laboribus nec persona studuit nobis complacere et se reddere erga nostram maiestatem gratiosum”.

Fekete Nagy lábjegyzete: „Iványi több helyen téves regesztáját összevettem a Máriássy család márkusfalvi levéltárának a Nemzeti Múzeumban lévő elenchusával.”

Fekete Nagy elsőként állapítja meg az oklevél alapján a 21. lapon: „Lajos király tanúbizonyosága révén biztos adatot kapunk János főesperes olaszországi útjáról”.

1934

FEKETE NAGY Antal, *Küküllei János 1320–1394 = A Gróf Klebelsberg Kuno Magyar Történetkutató Intézet évkönyve*, IV, Bp., 1934, 112–125.

A Dl. 74827 oklevélre vonatkozóan lásd a 115. lapot, a 115. lapon a 15. sz. lábjegyzetet, a 120–121. lapokat és a 121. lapon a 41. sz. lábjegyzetet.

A 115. lap 15. számú lábjegyzetében idézi: „in nonnullis et lonquinqus terrarum distanciis in partibus ultra marinis et specialiter in regno nostro Sicilie sequendo vestigia nostre maiestatis cum omni promptitudine in officio notarii desudans”.

1960

TRENCSÉNYI-WALDAPFEL Imre, *Küküllei János és a Névtelen Minorita = Küküllei János és a Névtelen Minorita Krónikája*, Bp., 1960.

A Dl. 74827 oklevélre vonatkozóan lásd a 8. lapot.

Az oklevelet említi és a kérdéses részlet magyar nyelvű fordítását közli: „...egynémely távoli, tengerentúli területen és kiváltképpen a mi szicíliai királyságunkban felséges személyünket követve odaadóan fáradozott jegyzői tisztében”.

Elsőként közli nyomtatásban az oklevélrészlet magyar fordítását.

1971

BÓNIS György, *A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon*, Bp., 1971.

A Dl. 74827 oklevélre vonatkozóan lásd a 38. lapon az 53. sz. lábjegyzetet.

Az oklevelet említi és rövid tartalmi ismertetést ad.

Elsőként említi a szakirodalomban az Országos Levéltár jelzetét.

1981

KUMOROVITZ L. Bernát, *Tótsolymosi Apród János mester küküllői főesperes kancelláriai működése*, Levéltári Közlemények, 51–52(1980–1981), 5–29.

A Dl. 74827 oklevélre vonatkozóan lásd a 15. lapot, a 15. lapon a 38. és a 39. sz. lábjegyzeteket.

A 39. sz. lábjegyzetben idézi: „...in memoriam nostre celsitudinis revocantes fidelitates et multimoda servita ... magistri Johannis archidiaconi de Kykullew, vicarii Strigoniensis, capellani nostri dilecti et fidelis, quibus ipse in nonnullis et longinquis terrarum distantibus in partibus ultra marinis et specialiter in regno nostro Sicilie sequendo vestigia nostre maiestatis cum omni promptitudine in officio notarie desudans non parcendo laboribus, nec persone studuit nobis complacere et se reddere erga nostram maiestatem gratiosum...”

A 15. lapon magyar nyelvű fordítást közöl: „Mi... emlékezetünkbe visszaidézve János mester küüllői főesperesnek, esztergomi vikáriusnak, a mi kedvelt és hűséges káplánunknak sokféle szolgálatait, melyekkel egynémely tengerentúli földrészen, különösen pedig a mi Szicília-i királyságunkban felségünket követve a notaria-ban odaadóan fáradozott és személyét nem kímélve igyekezett tetszésünket elnyerni és magát felségünk előtt kedveltté tenni...”

Kumorovitz elsőként mutatja ki, hogy Tótsolymosi János I. Lajos király második nápolyi hadjáratában vett részt mint secretarius notarius.